

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ»**

Виконав студент 2 курсу групи 8.2319-з
спеціальності 231 «Соціальна робота:
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Маковка Ян Юрійович

Керівник: доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, к.пед.н.

_____Мацкевич Ю. Р.

Рецензент: _____

Запоріжжя

2020

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(шифр і назва)

Освітня програма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«__» _____ 20 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)**

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «__» _____ 20 __ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 88 с., 6 таблиць, 7 рисунків, 85 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження – процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Предмет дослідження – модель ефективної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти.

Мета дослідження – на основі емпіричного вивчення потреб та соціальної ситуації розвитку підлітків, схильних до правопорушень, побудувати модель їх ресоціалізації в закладі загальної середньої освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення, інтерпретація; емпіричні – тестування, експертне оцінювання, статистичні методи обробки даних.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні і поглибленні знань про соціальні передумови формування схильності підлітків до правопорушень, систематизації форм та засобів виправного впливу на дану категорію осіб.

Практичне значення дослідження полягає у розробці моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти, формулюванні рекомендацій щодо профілактики формування в підлітків схильності до протиправної поведінки.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти, відділи ювенальної превенції територіальних підрозділів національної поліції, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, медичні заклади.

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ, ЗЛОЧИННІСТЬ, СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ РОЗВИТКУ, НЕПОВНОЛІТНІЙ ПРАВОПОРУШНИК, КРИМІНОГЕННА СПРЯМОВАНІСТЬ, ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА, АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА.

SUMMARY

Makovka Ya. Yu. Resocialization of juvenile offenders.

The qualification work consists of Introduction, 2 Parts, Conclusion, References (85 items, 1 of foreign origin), 4 appendices on 28 pages. The qualifying work volume is 88 pages of main text. There are 6 tables and 7 illustrations.

The qualification work reveals the specifics of the implementation of re-socialization of adolescents prone to delinquency in institutions of general secondary education. It was assumed that the effectiveness of social and pedagogical work with juvenile offenders provides for the development of a model of their resocialization, in accordance with which a preliminary assessment of the level of social adaptation of adolescents in various spheres of life and their specific needs should be carried out, close interaction of diverse specialists is assumed, an emphasis is placed on promoting the emergence of a positive social environment and experience of useful social actions, a realistic assessment of their life situation, the need for self-improvement and the formation of future prospects.

The research object: the process of resocialization of juvenile offenders.

The research subject: a model of effective resocialization of juvenile offenders in a general secondary education institution.

The research goal: is to build a model of their resocialization in a general secondary education institution on the basis of an empirical study of the needs and social situation of development of adolescents prone to delinquency.

The research tasks are:

- 1) Based on the analysis of scientific literature, to reveal the essential characteristics of the phenomenon of illegal behavior, its causes and consequences, to theoretically investigate the state of solving the problem of resocialization of adolescents prone to delinquency.
- 2) Construct a classification of forms and means of corrective influence on juvenile offenders.
- 3) To carry out an empirical study of the needs and social situation of development of adolescents who are characterized by illegal behavior.
- 4) On the basis of an empirical study of juvenile offenders, substantiate and develop a model for their resocialization in a general secondary education institution.
- 5) Develop recommendations for the prevention of offenses in the student

environment.

The part 1 «Resocialization of juvenile offenders as a subject of socio-pedagogical research» presents typical social characteristics of adolescents prone to illegal behavior, reveals the reasons for the formation of behavioral deviations in them, carried out a detailed theoretical analysis of the problem of resocialization of juvenile offenders in pedagogical research, developed a classification of forms and methods corrective influence on juvenile offenders.

The part 2 «Model of resocialization of juvenile offenders in a general secondary education institution» presents an empirical study of socially determined personality traits and the social situation of development of juvenile offenders, substantiates a model of their effective resocialization, formulates recommendations for preventing the formation of unlawful behavior in adolescents. the substantiation and description of methods for studying the level of formation of key social competencies as a result of social education is given. Also, the procedure for organizing and conducting an experiment aimed at studying the socio-pedagogical conditions of the effectiveness of social education in out-of-school education institutions is revealed step by step.

As a result of the experimental study, it was found that the majority of juvenile offenders are characterized by concrete, stereotypical thinking, an insufficient level of development of abstract-logical thinking, which makes it impossible to successfully solve moral dilemmas and indicates a low educational level of the subjects. Among the socio-psychological characteristics, low motivation for social approval, a propensity for risk and addictive behavior, a need for thrills, and low volitional control of their emotions and needs were revealed. The social situation of the development of the group of adolescents of interest is also characterized by non-constructiveness: failure by parents to fulfill their duties, cases of cruelty and violence in the family, the presence of persons with a pronounced asocial orientation in the environment. As a result of the study, the hypothesis was confirmed: the resocialization model should include a qualitative assessment of the level of social adaptation and the needs of adolescents, close interaction of diverse specialists, assistance in the emergence of a positive social environment, experience of useful social actions, a more realistic assessment of oneself and one's life situation.

Key words: resocialization, crime, social situation of development, juvenile offender, criminogenicity, delinquent behavior, asocial behavior.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників як предмет соціально-педагогічного дослідження	12
1.1. Типові соціальні характеристики підлітків, схильних до протиправної поведінки.....	12
1.2. Причини формування поведінкових девіацій в підлітків, яким властива протиправна поведінка	25
1.3. Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в педагогічних дослідженнях	36
1.4. Форми та засоби виправного впливу на неповнолітніх правопорушників..	40
Розділ 2. Модель ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти.....	50
2.1. Емпіричне вивчення властивостей особистості та соціальної ситуації розвитку неповнолітніх правопорушників	50
2.2. Обґрунтування моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти.....	72
2.3. Рекомендації щодо профілактики формування в підлітків протиправної поведінки.....	78
Висновки	84
Список використаних джерел	89
Додатки.....	97

ВСТУП

Доцільність посиленої уваги до виховання підростаючого покоління обумовлено не тільки міркуваннями розбудови в майбутньому сильної держави та свідомого громадянського суспільства, але і об'єктивно наявною складною соціально-економічною ситуацією в нашій державі. Ключове місце в цьому питанні займають саме підлітки як одна з найбільш вразливих соціальних категорій, що максимально сенситивна до негативних соціальних впливів та несприятливої соціальної ситуації розвитку.

Негативний соціальний вплив та притаманний підліткам знижений потенціал протистояння цьому впливові одразу позначається на загальному рівні підліткової злочинності. Цифра підліткової злочинності за останні роки (з 2017 по 2020 р.) коливається у межах 6800-7000 злочинів різного змісту та ступеню тяжкості, що очевидно є катастрофічною ситуацією у всій системі сучасної освіти та соціального виховання. Глибинною причиною неадекватних, в тому числі і делінквентних поведінкових проявів постає хронічна соціальна дезадаптації деяких підлітків, що призводить до наркоманії, зловживання алкогольними напоями, бродяжництва та злочинності. Кризові умови сьогодення спонукають до пошуку різних шляхів вирішення соціальної проблеми правопорушень серед підлітків викривлення соціальних установок та життєвих цінностей цих дітей.

Отже, у зв'язку з розповсюдженням, подальшим зростанням підліткової злочинності особливої гостроти набуває необхідність створення та впровадження ефективної моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Вітчизняною наукою накопичений значний досвід в галузі вивчення діяльності щодо виправлення неповнолітніх злочинців. Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив визначити, що питанням соціальної дезадаптації та злочинності підлітків присвячені роботи як українських, так і російських дослідників, зокрема, Л. Дзюбко,

І. Дементьєвої, Л. Закутської, П. Кузнєцова, М. Максимової, Л. Міщик, А. Налчаджяна, В. Нікітіна, О. Новикова, Л. Олиференко, О. Прихожан, І. Сабанадзе, Н. Сарджвеладзе, А. Фурмана, О. Холостової, Т. Шульги та ін.

Профілактичну діяльність з підлітками як один із шляхів вирішення проблеми правопорушень вивчали Т. Алексєєва, Б. Алмазов, О. Безпалько, С. Белічева, М. Вайман, М. Ветров, А. Гордєєва, А. Капська, Л. Коваль, Т. Лях, В. Нечипоренко, І. Пінчук, Р. Овчарова, С. Толстухова, С. Хлебик та ін.

Теоретичні аспекти соціально-педагогічної та соціальної роботи з малолітніми правопорушниками розглядали І. Зверєва, А. Капська, О. Безпалько, С. Харченко та ін. Проблеми соціалізації та ресоціалізації, її можливі технології вивчали Т. Андреєва, Ф. Березін, Н. Єрмоленко, В. Казначєєв, Н. Лукашевич, А. Макаренко, Г. Медведєв, М. Мирошнікова, В. Немировський, А. Мудрик, В. Розов, Б. Рубін, В. Слюсаренко та ін.

Питаннями профілактики правопорушень та вивченням особистості малолітнього правопорушника займались Ю. Антонян, В. Бєхтерєв, Б. Козак, М. Калиняк, В. Оржеховська, О. Пилипенко, А. Татенко, В. Тюріна та ін.

В той же час слід зауважити, що в літературі недостатньо розкрито специфіку здійснення ресоціалізації підлітків, схильних до правопорушень, в закладі загальної середньої освіти, що дозволяє зробити висновок про необхідність вдосконалення соціально-педагогічної роботи з правопорушниками, що навчаються в масовій школі. Спираючись на викладені міркування було обрано тему кваліфікаційного дослідження «Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників».

Об'єкт дослідження: процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Предмет дослідження: модель ефективної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти.

Мета дослідження: на основі емпіричного вивчення потреб та соціальної ситуації розвитку підлітків, схильних до правопорушень, побудувати модель їх ресоціалізації в закладі загальної середньої освіти.

Гіпотеза: результативність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками передбачає розробку моделі їх ресоціалізації, у відповідності до якої реалізується попередня оцінка наявного рівня соціальної адаптації підлітків у різних сферах життя та їх специфічних потреб, передбачається тісна взаємодія різнопрофільних спеціалістів, робиться акцент на сприянні появі позитивного соціального оточення та досвіду корисних соціальних вчинків, формуванні в зазначеній категорії підлітків позитивних цінностей, реалістичної оцінки своєї життєвої ситуації, потреби самовдосконалення, моделі оптимістичного майбутнього.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- 1) на основі аналізу наукової літератури розкрити сутнісні характеристики явища протиправної поведінки, його причини та наслідки, теоретично дослідити стан вирішення проблеми ресоціалізації схильних до правопорушень підлітків;
- 2) побудувати класифікацію форм та засобів виправного впливу на неповнолітніх правопорушників;
- 3) здійснити емпіричне вивчення потреб та соціальної ситуації розвитку підлітків, яким властива протиправна поведінка;
- 4) на основі емпіричного вивчення неповнолітніх правопорушників обґрунтувати та розробити модель їх ресоціалізації в закладі загальної середньої освіти;
- 5) розробити рекомендації щодо профілактики правопорушень в учнівському середовищі.

Для виконання поставлених завдань використовувались такі методи:

- теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення – дозволять опрацювати наукові джерела, визначити сутність та причини протиправної поведінки, а також методи ресоціалізації неповнолітніх правопорушників;
- емпіричні – тестування, що дозволить визначити особливості соціальної ситуації розвитку неповнолітніх правопорушників, рівень їх соціальної адаптації та потреби; експертні оцінки; аналіз, порівняння та інтерпретація, що

будуть застосовані на етапі обробки результатів емпіричного дослідження та побудови моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні і поглибленні знань про соціальні передумови формування схильності підлітків до правопорушень, систематизації форм та засобів виправного впливу на дану категорію осіб.

Практичне значення дослідження полягає у розробці моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти, формулюванні рекомендацій щодо профілактики формування в підлітків схильності до протиправної поведінки.

РОЗДІЛ 1

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Типові соціальні характеристики підлітків, схильних до протиправної поведінки

Задача виняткової важливості, що постає перед педагогічними працівниками закладів освіти, полягає у перевихованні неповнолітніх правопорушників, виправлення їх схильності до асоціальної поведінки. Факти правопорушення в учнівському середовищі являють собою одну з гострих соціальних проблем, які розв'язувалися по-різному в різні історичні періоди.

В даний час основними документами, що регламентують виправний вплив на протиправну поведінку підлітків України є Закон України «Про освіту» в редакції від 02.04.2020 р. №2145-VIII, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення (наказ Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 №172/5/10), Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», проект «Від мрії до дії» [61, 62, 63, 51, 63, 64]. В даних нормативно-правових документах гарантується створення для усіх підлітків умов для навчання, виховання та розвитку їх інтересів. В масштабі всього суспільства в усіх освітніх установах, незалежно від організаційно-правових форм, типів та видів гарантується формування соціально активної особистості, адаптованої до мінливих умов життя суспільства.

Однією з найбільш проблемних зон соціального розвитку неповнолітніх правопорушників є їх соціальне самовизначення. Соціальне самовизначення –

це довготривалий і суперечливий процес, що починається з раннього дитинства та триває протягом усієї трудової і професійної діяльності людини. Адже людина протягом всього життя стикається з проблемами соціального вибору: зміна професії, зміна місця роботи, отримання додаткової освіти і багато інших, ефективне вирішення яких особливо важливо для підлітків, які мають проблеми із законом.

Ефективність процесу соціального самовизначення визначається тим, наскільки психологічні потреби і можливості людини узгоджуються з вмістом і вимогами навчальної / професійної діяльності, а також тим наскільки людина здатна змінювати себе, зокрема, змінювати свою особистісну спрямованість, формувати новий соціально адаптований стиль своєї життєдіяльності.

Важливим надбанням сучасної педагогіки є те, що людину не можна сформувати і тим більше виправити методами залякування, покарання, прямого грубого примусу [15, 16, 30]. Відповідно виправлення винного підлітка не може бути досягнуто тільки зовнішніми впливами. Для цього вкрай важливим є відверте, визнання ним своєї провини та досягнення щиросердного каяття. Отже, виправлення дитини, схильної до антисоціальної поведінки передбачає її ціннісну переорієнтацію, прогресивний розвиток її ціннісної сфери, проявами якої може бути сором, «муки совісті» за вчинені злочини, а також усвідомлення соціальної цінності гуманної та порядної поведінки [43]. У зв'язку з цим необхідно формувати образ «Я» неповнолітнього правопорушника – систему уявлень особистості про себе як суб'єкта діяльності, що включає три основних складових: когнітивну (сукупність знань про свої індивідуально-психологічні особливості), емоційну (наявність певного оцінного ставлення до себе), регуляторну (можливість управління власною поведінкою).

Характеризуючи неповнолітніх правопорушників, цілий шерег дослідників (І. Аршава, О. Ворона, В. Оржеховська) вказують на наявність у них неадекватно заниженої або завищеної самооцінки. Це не дивно, адже занижена самооцінка підлітка породжує поведінковий дуалізм, внутрішній конфлікт особистості і робить її зайвою в системі міжособистісних відносин,

ускладнюючи тим самим існування в колективі однолітків. Занижена самооцінка призводить до того, що поведінка особистості регулюється переважно зовнішніми впливами, що часто мають випадковий та небажаний характер. Цьому сприяють невпевненість в собі, спотворені моральні поняття і уявлення, постійний страх виглядати гірше за інших. За даними Т. Федорченко така самооцінка властива 67% неповнолітніх правопорушників [81].

Завищена самооцінка сприяє виникненню гіпертрофованого самолюбства, яке, поєднуючись з аморальними способами самовираження, призводить особистість до відхилення в поведінці [13]. У разі завищеної самооцінки стійкість поведінки може бути високою, але її змістовна спрямованість часто буває асоціальною, або навіть антисоціальною. Пояснюється це бажанням підлітків, схильних до протиправної поведінки, довести свою винятковість, виділитися серед інших, підпорядкувати своєму впливу оточуючих. Така самооцінка характерна для 22 % підлітків, що мають проблеми з законом [81].

Вивчення особистості неповнолітніх, що перебували на обліку Дарницького, Деснянського, Подільського та Голосіївського відділів кримінально-виконавчої інспекції у м. Києві показало, що 64 %, з них через неадекватну самооцінку відчують труднощі в здійсненні своїх планів, пов'язаних соціально бажаною та прийнятною поведінкою, не вміють правильно регулювати свої відносини з оточуючими, неправильно розуміють встановлені правила та норми поведінки [42].

Процес формування адекватної самооцінки неповнолітніх правопорушників проходить складний шлях. Формування у них вміння проаналізувати свій вчинок, виробити певне ставлення до власної поведінки в цілому та, зокрема, до конкретних вчинків розвиває у них здатність бачити себе як цілісну особистість в системі суспільних відносин, допомагає усвідомити свою корисність для суспільства та окремих людей, оцінювати себе за моральними критеріями. Одним з найважливіших умов ефективності цього процесу є індивідуальний та диференційований підхід до особистості.

Пенітенціарно-педагогічна практика свідчить про те, що адекватна самооцінка неповнолітніх правопорушників є стрижнем їх перетворення з об'єкта на суб'єкт виховання, сприяє закріпленню суспільно цінних прагнень особистості [53].

Питання підготовки неповнолітніх правопорушників до соціально конструктивної поведінки вирішуються в процесі всього терміну їх перебування в закладі освіти. В цей час усі зусилля педагогічного колективу мають бути спрямовані на виправлення цих дітей шляхом інтенсивного виховного впливу на них, що в першу чергу спрямований на прищеплення їм поваги до моральних норм, ощадливого ставлення до різних видів власності. Отже, мова йде про елементарні навички соціально прийнятної поведінки, що очікуються від них при перебуванні в соціумі. Тому в широкому сенсі цей процес можна розглядати як моральну, психологічну та практичну підготовку асоціальних підлітків до життя в суспільстві. Оцінюючи з цієї точки зору виховну діяльність закладів освіти, більшість науковців справедливо зауважують, що моральний і психологічний вплив комплексу засобів виправлення служить в кінцевому підсумку одній меті – соціальній ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, їх повернення до корисної діяльності [8, 18, 22, 32].

Отже, надважливе значення для успішної ресоціалізації даної категорії підлітків має правильна організація виховної роботи з ними. У зв'язку з цим педагогічні працівники повинні оцінювати ефективність виховної роботи не стільки з точки зору проведення різного роду виховних заходів, скільки з позиції досягнення певного рівня моральної та психологічної підготовленості правопорушників до соціально схвалюваного функціонування: вміння орієнтуватися в новому соціальному оточенні, долати труднощі і негативний вплив середовища. Процес їх ресоціалізації можливий лише на основі вивчення особистісних властивостей, притаманних цим підліткам.

Методологічний підхід до вивчення особистості неповнолітніх правопорушників передбачає розгляд методології як суми відомих істин,

теоретичних положень та концептуальних пошуків. На думку В. Лютого дослідження проблеми ресоціалізації неповнолітніх, що мають проблеми із законом, лежить на перетині двох наукових напрямків, а саме: 1) сучасних теорій та концепцій ресоціалізації підлітків; 2) підходів до вивчення особистості неповнолітніх правопорушників в психології, педагогіці та юриспруденції [43, 44, 45].

У психологічних теоріях (С. Максименко, С. Рубінштейн) виправлення протиправної поведінки розуміється як особистісно-психологічна корекція - виправлення окремих психорегуляторних дефектів особистості правопорушників, докорінна зміна системи ціннісних орієнтацій криміналізованої особистості. В процесі дослідження особистості неповнолітніх правопорушників доцільно спиратися на індивідуально-особистісний підхід. Цей підхід надав свого час значний вплив на розвиток і становлення пенітенціарної психології і педагогіки. В середині даного підходу виразно виділяються виділилися два напрями: індивідуально-психологічний та кримінально-соціологічний, в основі яких лежить один з провідних принципів психології – особистісний підхід, сформульований С. Рубінштейном [66]. Сутність даного підходу полягає в тому, що при поясненні всіх психічних явищ особистість виступає як сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні впливи. За умови дотримання індивідуально-психологічного підходу центром профілактично-виховного впливу виступає цілісна особистість правопорушника, його індивідуально психологічні властивості, психічні процеси і стани.

З точки зору кримінально-соціологічного підходу правопорушник, навпаки, вивчається не як індивідуальність, а як соціальний тип. В подібних дослідженнях були глибоко розкриті соціальні умови та причини злочинності неповнолітніх і виділені кримінологічні характеристики правопорушників, розроблено їх класифікацію. При цьому правопорушник розглядається як своєрідний представник будь-якої соціальної групи або сукупності груп з набором кримінологічних характеристик.

Необхідно зауважити, що в рамках індивідуально-психологічного підходу зв'язки правопорушника з іншими людьми також не залишалися поза увагою та вивчалися, але основна увага все ж приділялася вивченню його характерологічним рисам, психічним процесам та станам. Суттєвим недоліком цього підходу є те, що особистість злочинця вивчалася ізольовано від його соціальних зв'язків, в той час як соціальна обумовленість злочинної поведінки є очевидною.

Альтернативним підходом до вивчення особистості правопорушника є діяльнісний підхід. В його основі лежить принцип діяльності, сформульований О. Леонтьєвим та розроблений в роботах його послідовників (Ю. Андрєєва, Б. Ломов, А. Петровський). Сутність даного підходу полягає в уявленні про те, що в основі формування особистості, окрім провідної діяльності, лежить ще соціальна ситуація розвитку: характер та зміст відносин і спілкування з оточуючими людьми. Отже, об'єктивної перетворюючої сили набуває взаємодія індивіда з іншими людьми та явищами навколишнього середовища [10, 12].

За даними окремих дослідження у багатьох школах різного типу навчаються підлітки, що схильні до протиправних дій та одночасно мають ті чи інші психічні відхилення. Саме вони мають ставитися на внутрішньошкільний облік для того, щоб практичний психолог закладу освіти міг приділити максимальну увагу психодіагностиці психічних аномалій з метою прогнозування можливого зв'язку порушень особистості розвитку дитини з її антисоціальною поведінкою та схильністю до порушень закону. Це вкрай важливий момент, оскільки в дослідженні Б. Пайзулаєвої встановлено, що 18 % підлітків, які згодом скоювали злочин та потрапляли в колонію, перебували на внутрішньошкільному обліку у зв'язку з делінквентною поведінкою [55]. Ці відхилення виявляються в процесі психодіагностики за допомогою особистісних опитувальників та проективних методик. Необхідно ще раз підкреслити, що психодіагностична робота полягає в поглибленому, об'єктивному і всебічному вивченні особистості підлітка з метою встановлення психологічного діагнозу та складання психологічного портрета. В процесі

психодіагностичної роботи виявляються схильності і інтереси підлітка, професійна спрямованість, загальноосвітній і інтелектуальний рівень, наявність психофізичного інфантилізму і ряд інших особливостей. Крім того, встановлюються рольові функції підлітка в колективі, міжособистісні відносини, процеси формування «субкультури» засуджених. В результаті психодіагностики виявляються неповнолітні, що вимагають постійного психологічного супроводу та постановки на профілактичний облік.

Отже, робота шкільної соціально-психологічної служби має бути спрямована, в першу чергу, на виявлення учнів з девіантною поведінкою та труднощами адаптації з метою вчасної корекції їх індивідуальної і групової поведінки, а також прогнозування та попередження негативних явищ в класних колективах за допомогою досліджень соціально-психологічних процесів в учнівському середовищі. При цьому основним напрямком соціально-психологічної роботи є своєчасне попередження міжособистісних конфліктів, психоемоційних розладів, невротичних зривів, інших негативних проявів, обумовлених недоліками особистісного розвитку та соціальної ситуації розвитку неповнолітніх [43, 52, 53, 74]. В результаті здійснення соціально-педагогічної діагностики можуть виявлятися типові соціальні характеристики підлітків, яким притаманна протиправна поведінка. На сьогоднішній день відомі результати численних досліджень, що дозволяють досить детально охарактеризувати особистісні, характерологічні та соціальні якості неповнолітнього правопорушника (О. Ворона, Д. Гунов, О. Давиденко, О. Караман, С. Харченко). Аналіз результатів цих досліджень показав, що рівень їх психологічного, зокрема, інтелектуального розвитку, не відповідає їх хронологічному віку. Середній вік дітей, серед яких найбільш часто спостерігається делінквентна поведінка, складає 13-14 років. Відповідно до більшості вікових періодизацій – це підлітковий період, який характеризується вирішенням таких базових вікових психологічних завдань як самовизначення, самоствердження, самореалізація особистості, формування Я-концепції. Отже, найважливішим завданням сім'ї цих дітей, органів освіти та соціального

захисту населення буде допомога вихованцям у виправленні недоліків їх психологічного розвитку.

В. Лютим встановлено, що переважна більшість неповнолітніх, схильних до правопорушень, виховувались в малозабезпечених сім'ях, неблагонадійних сім'ях, батьки яких зловживали алкоголем, є дітьми, позбавленими батьківського піклування у зв'язку з перебуванням останніх в місцях позбавлення волі [42, 45].

Найчастіше батьки цих дітей в силу різних причин неспроможні здійснювати на них належний виховний вплив, а також надавати матеріальну і моральну підтримку своїм дітям. Тому більшість скоєних неповнолітніми злочинів носять економічний характер. Більшість школярів, що перебувають на обліку в ювенальній превенції внаслідок скоєння крадіжок.

Більше половини вихованців, що перебувають на внутрішньо шкільному обліку у зв'язку зі схильністю до правопорушень виховувались в повних сім'ях, а друга половина виховувалась в сім'ях групи соціального ризику (в неповній сім'ї, на піклуванні одного або декількох близьких родичів, є сиротами). Саме друга група підлітків та їхні законні представники потребують більш ґрунтовної та якісної підтримки, оскільки їх життєві ресурси значно обмежені. При цьому як зазначає В. Оржеховська, важлива не стільки соціальна допомога, скільки психологічна [52]. Саме тому можна говорити про доцільність організації якісного соціально-психологічного супроводу таких вихованців та активізації роботи з їх сім'ями та найближчим соціальним оточенням.

На даному віковому етапі разом з самовизначенням та самоствердженням велике значення має процес формування самосвідомості особистості на основі самопізнання. Дійсно, дуже важливо, яке уявлення має особистість про себе, як визначає свої якості і властивості. Серед особистісних якостей, які притаманні тій категорії неповнолітніх, яким присвячена дана кваліфікаційна робота, окремими дослідниками відзначаються: доброта, чуйність, товарицькість, самостійність, ввічливість, допитливість, рішучість, скромність, невірноваженість, упертість, запальність, недисциплінованість, озлобленість,

замкнутість [17, 18, 23, 24, 30, 53]. При аналізі самооцінки тих позитивних якостей, які хотіли б мати вихованці, відзначається наступна ієрархія: товарицькість, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, доброта, ввічливість, рішучість, чуйність, скромність, ініціативність. Розгляд результатів за даними позиціями (реально властиві якості і бажані) дозволяє зробити висновок, що Я-реальне і Я-ідеальне не відповідають один одному. Необхідно допомогти підліткам сформувати адекватну самооцінку і позитивну «Я-концепцію».

Цікавими результатами увінчалось дослідження ціннісних орієнтацій даної категорії вихованців, проведене О. Караман та ін. Серед ціннісних орієнтацій, що найбільш часто обираються неповнолітніми правопорушниками можна назвати: ризиковані ситуації в житті, спорт, розваги, гроші, навчання, робота, спілкування з друзями, сім'я [33]. Фактично це означає, що більшість з цих дітей не опанували провідним видом діяльності, в рамках якого відбувається прогресивний психологічний розвиток підростаючої особистості. В підлітковому віці таким видом діяльності є інтимно-особистісне спілкування. Як видно з запропонованих результатів спілкування з друзями займає одне з останніх місць в ієрархії особистісних цінностей неповнолітніх правопорушників. Це засвідчують і показники освітнього рівня цих підлітків. Отже, найважливішим напрямком роботи з вихованцем повинна бути допомога в оволодінні провідною діяльністю.

Невтішним є той факт, що сім'я в цілому не представляє для неповнолітніх злочинців великої цінності, що свідчить про порушення сімейних зв'язків і про необхідність роботи з сім'єю по формуванню у її членів готовності до участі в ресоціалізації хлопців, які демонструють делінквентну поведінку. Також переважній більшості підлітків з протиправними проявами притаманні різні типи акцентуацій характеру (за класифікацією А. Личко). Схильність до патологічного розвитку характеру проявляється у таких рисах як агресивність, жорстокість, дратівливість, зниження вольових процесів. Загальновідомим є те, що вони перешкоджають нормальній ресоціалізації

особистості, засвоєнню нею громадських цінностей, встановленню нормальних зв'язків і відносин.

Серед чинників, що провокували вчинення злочинів неповнолітніми правопорушниками, можна назвати наступні:

- наявність психічних аномалій в батьків;
- систематичне побиття підлітка з боку батьків або інших близьких родичів;
- вживання підлітками алкогольних або наркотичних засобів;
- наявність у самого підлітка психічних аномалій.

За даними багатьох досліджень можна виділити та проранжувати найбільш розповсюджені види злочинної поведінки серед підлітків: в 42 % випадків підлітки скоюють крадіжки, 20 % були учасниками пограбувань, 13 % здійснювали розбій [42]. Зважаючи на це, можна стверджувати, що актуальною проблемою є формування готовності у підлітків протистояти негативним впливам середовища, виховання діючої установки на вибір здорового способу життя, вміння сказати «ні», не піддаватися тиску і примусу з боку оточуючих. Такі дані є серйозною підставою для вибудовування відповідної профілактичної та корекційної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Цікаво, що майже половина підлітків, що здійснювали злочини та дрібні правопорушення вважають, що це вийшло випадково. Таке положення речей може свідчити про низький рівень відповідальності, зовнішній локус контролю, про соціальну та громадянську незрілість цих дітей. Це може також бути пов'язано з тим, що підлітки не володіють навичками рефлексії і не аналізують, що ж насправді призвело їх до асоціальної поведінки. Необхідно спонукати вихованців до осмислення власної поведінки і вчинків в рамках спеціально організованої рефлексивної діяльності.

Серед мотивів здійснення серйозних правопорушень підлітки називають гостру нестачу грошей (проранжовані у відповідності з частотою фактичного прояву): 1) на розваги; 2) на їжу; 3) на одяг; 4) щоб віддати борг; 5) щоб поїхати до друзів. Отже, на жаль саме грошове питання займає пріоритетне місце в

виділенні причин, що спонукали порушити закон. Це серйозна проблема суспільства і держави. Його вирішення можливе в різних напрямках: по-перше, це цілеспрямоване формування цінностей і життєвих траєкторій у вихованців, по-друге, надання можливості неповнолітнім самостійно та законним способом заробляти гроші.

Як підкреслює А. Мудрик більшість неповнолітніх правопорушників каються у скоєному. Хоча при цьому можна припустити, що вони не до кінця усвідомили свою поведінку і не зовсім адекватно її оцінюють. При цьому більшість підлітків бачать перспективи свого майбутнього життя досить оптимістично: вважають, що зможуть знайти хорошу роботу, що можуть та будуть добре вчитися, що заведуть сім'ю, що не здійснюватимуть більше протиправних дій.

Цікаво, що більшість неповнолітніх правопорушників демонструють адекватне ставлення до праці та її ролі в житті як окремої людини, так і всього суспільства. З досвіду роботи з даною категорією осіб, можна сказати, що переважна більшість із задоволенням займається ручною працею. Однак їх цей інтерес у них нестійкий, тому говорити про тривале захоплення тим чи іншим видом трудової діяльності не представляється можливим. В цьому сенсі можна припускати, що вербальна прихильність до праці має скоріше демонстративний та декларативний характер, а також не є внутрішнім надбанням цих підлітків.

Ще однією причиною порушення соціальної адаптації є те, що навчальна діяльність є для більшості неповнолітніх правопорушників, серйозним випробуванням. Хоча на словах вони часто стверджують, що вчитися необхідно, що вони люблять займатися навчальною діяльністю, мотивуючи це тим, що навчатися необхідно для того, щоб отримати професію. Однак, це швидше декларація, ніж осмислене уявлення або життєва позиція.

За даними Б. Пайзулаєвої, підлітки-правопорушники свої переваги в певних областях діяльності доводять, по-перше, успіхами в дозвілєвих сферах діяльності: різних гуртках, майстернях декоративно-прикладного мистецтва та ін.; по-друге, навчальними інтересами і, по-третє, реально оцінюють свої

можливості отримання професії [55].

В цілому морально-психологічний портрет підлітка з делінквентною поведінкою може виглядати наступним чином:

- обмежене коло читання;
- ЗМІ використовуються як засоби проведення часу, а не джерела інформації;
- перевага надається тим джерелами інформації та середовищу спілкування, які знаходяться в групах антигромадської спрямованості;
- переважають пасивно-паразитичні і негативні форми дозвілля;
- відсутнє почуття відповідальності до своєї основної ролі;
- негативне ставлення до правоохоронних органів;
- ослаблене почуття сорому, злість, нестриманість, грубість, жорстокість, низький рівень критичності до своєї поведінки.

В учнівському колективі неповнолітні правопорушники як правило не мають великого авторитету та мають низький соціальний статус. Соціальний статус – місце людини (підлітка) в системі соціальних відносин, тому статус визначається сукупністю найбільш значущих в суспільстві соціальних ролей: професійною діяльністю, матеріальним благополуччям, авторитетом в суспільстві. Соціальний статус такого підлітка як особистості, небезпечної для суспільства такої, що займає найнижче місце в системі соціальної ієрархії. Надання суспільством всім правопорушникам статусу осіб, небезпечних для суспільства, сприяє консолідації спільності неповнолітніх злочинців, появи такого соціально-психологічного феномена, як усвідомлення своєї приналежності до цієї спільноти, наявність прав і обов'язків, пов'язаних з належністю до неї.

Такі підлітки гостро відчують свою виключеність з життя суспільства, тимчасову неможливість відновлення свого соціального статусу. Тому консолідація підлітків-правопорушників відбувається на основі норм злочинного середовища, які домінують в ній. Особливо це проявляється, якщо скоєно такий злочин, що в наслідковому результаті призвів до того, що підліток

опинився в колонії. В умовах позбавлення волі підлітки втрачають багато сторін своєї індивідуальності: почуття власної гідності, незалежність, тобто те, що має загальноприйняту цінність. Залежно від цього виділяють чотири групи підлітків:

1) підлітки з найменшими порушеннями особистості – в даному випадку відношення до іншої людини і до самого себе є порівняно сприятливим в поєднанні з відносно сприятливою самооцінкою;

2) у підлітків другої групи ставлення до іншої людини і самого себе представлено суперечливим варіантом розвитку особистості, при якому відсутність поваги до себе поєднується з антипатією до іншої людини;

3) третя група підлітків характеризується низьким рівнем гуманістичного ставлення до іншої людини як до цінності і середнім рівнем самооцінки – в цьому випадку проявляється ефект певного підвищення самооцінки під впливом тривалої протиправної діяльності;

4) представникам четвертої групи притаманні антигуманні відношення до іншої людини як до цінності і середня самооцінка – показники криміногенності у підлітків цієї групи є найбільш високими, що свідчить про їх стійку антисоціальну установку [55].

Для підлітків з вкоріненими формами девіантної антисоціальної поведінки характерне порушення прогнозування своїх вчинків, неприйняття суспільних норм і вимог, вороже ставлення до них. Подальше посилення прояву соціальної дезадаптації сприяє ізоляція таких вихованців, їх занурення у себе. В них спостерігаються ослаблення емоційної прив'язаності, прагнення уникати близьких особистих стосунків з оточуючими, що визначає їх нездатність до співчуття і співпереживання. Отже, на основі аналізу типових соціально-психологічних характеристик підлітків, яким властива протиправна поведінка, можна виділити наступні проблеми в ресоціалізації цих вихованців:

- низький ступінь оволодіння провідною діяльністю;
- недоліки процесу самопізнання та формування «Я-концепції»
- недостатній рівень сформованості системи особистісних смислів та

цінностей;

- відсутність діючої установки на вибір здорового способу життя;
- недостатня сформованість навичок конструктивного, безконфліктного спілкування.

1.2. Причини формування поведінкових девіацій в підлітків, яким властива протиправна поведінка

Шкідливі звички, агресія, протизаконні дії – це прояви соціально небажаної поведінки, з якими доводиться стикатися більшості людей. На сьогодні спостерігається зростання інтересу до проблеми відхилень у поведінці дітей, схильних до порушення закону. Необхідно зрозуміти причини такої поведінки та її витоки. Володіючи вичерпною інформацією щодо проблемних ситуацій, які можуть виникати у неповнолітніх правопорушників, можна попередити значну кількість проблем.

Багатьма науковцями створено теоретичні концепції, в руслі яких певним чином тлумачаться відхилення у поведінці неповнолітніх правопорушників як результат соціальних процесів, складних стосунків між суспільством та конкретною особистістю. Е. Дюркгейм та Р. Мертон є авторами теорії аномії, яка пояснює девіантну поведінку як наслідок суспільної дезорганізації та глобальних змін у соціумі. Відомою соціологічною концепцією є теорія стигматизації (Г. Беккер, І. Лемерт, І. Гофман), підґрунтям якої є спроба довести, що сутність відхилень у поведінці пояснюється, як наслідок здатності впливових груп суспільства ставити клеймо на деякі соціальні групи. А. Коен є автором теорії девіантної субкультури та розглядає девіантну поведінку як результат невідповідності між прагненням до успіху та їх реальними можливостями [2, 4, 9, 17, 23, 49, 81].

Оцінюючи певну ситуацію чи людину необхідно завжди співвідносити та порівнювати наявні в неї характеристики з певною нормою. Відносячи дитину

до групи ризику або таку, що має відхилення у поведінці необхідно співвіднести її з такою ж дитиною, у якої відсутні такі ж проблеми, тобто у якої все в нормі. Традиційно розглядається такий підхід до розуміння поняття «норма», який являє собою щось середнє, усталене, що не вирізняється з натовпу та дещо найбільш пристосоване до навколишнього середовища [81].

Відхилення у поведінці неповнолітніх правопорушників неможливо визначити, не спираючись на знання та розуміння норм. В медицині норма – це цілковито здорова особистість; у педагогіці – неповнолітня особа, яка має успіхи у навчанні з усіх предметів; у соціальному житті – відсутність злочинів.

У більшості психологічних тестів, рівень психічного здоров'я неповнолітньої людини дещо відрізняється від дорослої людини. Виникає питання, як це обумовлюється на дитячій поведінці і що вважати нормою, задля того аби у потрібний момент розпочати профілактичну роботу.

Норма це середній показник найбільш розповсюджених випадків, у чистому вигляді норма ніколи не зустрічається, тільки з наявністю ненормальних форм чи проявів. З цього виходить, що жодних чітко визначених меж між нормальною та поведінкою з відхиленням (девіантною) не існує. Загальноприйнятим є те, що про відхилення варто говорити тільки тоді, коли вони сягають таких кількісних показників, що виходять за межі норми .

Усі ненормальні форми поведінки можуть бути поділені на:

- короткочасні та випадкові (обмовки, описки);
- довготривалі та стійкі стани (душевні захворювання, психози, неврози);
- постійні дефекти поведінки [9].

Під нормою розуміють певний середній показник, динамічну рівновагу із середовищем. Усе це різноманіття розуміння норми тільки ускладнює визначення поняття девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників. Якщо мова йде про соціальну норму (від лат. *norma* – правило, зразок) це сукупність вимог та очікувань, що висуває суспільство до кожної людини, задля визначення поведінки та досягнення спільної мети.

Соціальні норми виступають інструментом регулювання суспільних

стосунків у конкретно-історичних умовах життя суспільства. Такі норми виступають важливим елементом всього механізму соціального управління, регулюють та попереджають поведінку особистості, стимулюють її активність, проте невизначеність даного поняття ускладнює його використання стосовно проблеми девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників.

У контексті даного дослідження, важливо визначити первинні та вторинні прояви відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників. Первинні відхилення у поведінці неповнолітніх правопорушників – це саме та поведінка, яка суперечить соціальній нормі поведінки і має різні причини виникнення. Таких порушень припускаються багато людей у своєму повсякденному житті, а саме підлітки, що мають проблеми із законом (перший раз запалили цигарку, випили алкогольні напої і т.д.). Проте, якщо ці вчинки чи дії стали відомі вчителям, соціальному педагогу, працівникам правоохоронних органів, то у такому випадку варто говорити про вторинні відхилення у поведінці, які виявляються у присвоєнні дитині ярлика, такого собі таврування: злісний курець, п'яниця, наркоман, злочинець і т.д., тобто це підтвердження того ярлика чи клейма, яким суспільство наділило особистість первинно.

Таким чином, можна дійти висновку, що всі уявлення щодо відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників формуються за рахунок соціальних чинників. Якщо поведінка особистості не відповідає офіційно встановленим нормам поведінки в певному суспільстві, то така поведінка класифікується як девіантна.

Опрацьовані джерела дають підстави виокремити два типи девіантної поведінки:

- поведінка пов'язана з психічними відхиленнями неповнолітньої людини, до яких можна віднести шизоїдів, астеніків, а також дітей різними акцентуаціями характеру;

- поведінка, яка виявляється у відхиленнях від моральних та етичних норм та ідеалів суспільства: пияцтво, наркоманія, злочинність і т.д. [17].

Саме даний тип поведінки є предметом інтересу в рамках даного

кваліфікаційного дослідження.

Л. Березовська вважає, що існує необхідність у розробці міждисциплінарної класифікації девіантної поведінки та поділу поведінкових відхилень неповнолітніх правопорушників на три групи: антисоціальна (така, що суперечить правовим нормам); асоціальна (така, що ухиляється від виконання морально-етичних норм); аутодеструктивна (саморуйнівна, така, що ухиляється від медичних і психологічних норм, має на меті руйнування цілісності та розвитку особистості) [9].

О. Давиденко розглядає девіантну поведінку неповнолітніх правопорушників як наслідок порушень у соціалізації на різних вікових етапах. Серед форм соціальної дезадаптації та асоціальної поведінки вона виділяє докриміногенний рівень та рівень криміногенного прояву. Диференціація соціальних відхилень відбувається відповідно до рівня їх суспільної небезпеки: соціально схвальне, соціально нейтральне, просоціальне, асоціальне та антисоціальне, а також за змістом та цільовою спрямованістю: корисливою спрямованістю, агресивною орієнтацією та соціально-пасивного типу [23].

Виходячи з вищевикладених визначень, можна зробити висновок, що девіантна поведінка неповнолітніх правопорушників може являти собою систему вчинків або окремі вчинки психічно здорової людини, які не відповідають офіційно встановленим або традиційним в певному суспільстві нормам та правилам поведінки, як результат несприятливого соціального розвитку особистості неповнолітньої людини або порушень у соціалізації.

Наявність досить різноманітного спектра порушень поведінки у неповнолітніх правопорушників, мотивує нас систематизувати їх, але в той же час відсутність єдиного розуміння стосовно порушень поведінки, термінологічна та понятійна плутанина, різноманітні теорії, погляди та форми ускладнюють створення такої систематизації.

Можна стверджувати, що найбільш розповсюдженим видом девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників є деструктивні конфлікти. Конфлікти між дитиною та батьками і дорослими відбуваються досить часто.

Вони виявляються у грубоощах, різких та загострених стосунках. Такі конфлікти можуть відбуватися або на прихованому рівні та мати два варіанти існування: тривати досить довго або швидко вщухати.

Для неповнолітніх правопорушників конфлікти з батьками стають нормою, яка супроводжується посиленням критичності до думки дорослих, а думка однолітків стає більш значимою. Змінюється сам характер стосунків з дорослими, така неповнолітня особа намагається перейти з позиції підкореного у позицію рівного, тим самим, якомога швидше позбавитися батьківського піклування.

Неповнолітня особа, яка не отримала достатньої уваги, піклування, ніжності, виховання з боку батьків прагне до спілкування з однолітками, проводить час в оточенні таких самих дітей, які не завжди, маючи вільний час, воліють присвячувати його корисній діяльності. Таким чином, у такої неповнолітньої людини, залишеної наодинці із своїми проблемами та думками, навчання відходить на другий план, а весь свій час вона приділяє вулиці та беззмістовному проведенні часу.

Ще одним видом прояву девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників, який є досить розповсюдженим на сьогодні виступають правопорушення та злочини. Злочин – це правопорушення (суспільно небезпечна дія), скоєння якого веде за собою застосування до особистості заходів кримінальної відповідальності. Злочинність є найнебезпечнішим видом «соціальної патології» – поведінки, що відхиляється від загальноприйнятої норми, девіантної поведінки.

Згідно даних, що містяться у статистичному звіті Генеральної прокуратури України у 2018 році неповнолітніми скоєно 3980 правопорушень, 3050 є злочинами проти права власності. Тобто ці злочини складають 77 % дитячих правопорушень. Згідно зі звітом, у 2018 році 23 неповнолітніх вчинили навмисні вбивства. Двоє громадян вчинили злочини з особливою жорстокістю, шестеро – з корисливих мотивів, а п'ятеро – з хуліганських. Десять дітей вчинили вбивства за попередньою змовою з групою осіб. 44 неповнолітньої

людини завдали умисні тілесні ушкодження, від яких померли 9 людей. Чотирьох дітей правоохоронці звинуватили у незаконному позбавленні волі або викраденні людини. 11 неповнолітніх вчинили сексуальні злочини, а трьох звинуватили у розбещенні неповнолітніх. Троє дітей порушили права використання надр, а двох звинуватили у незаконній вирубці лісу.

Наступною розповсюдженою формою девіації неповнолітніх правопорушників є пияцтво, тютюнопаління та наркоманія. Ці явища перестали бути тільки соціальними проблемами. Призводячи до біохімічних змін в організмі людини, особливо малолітньої неповнолітньої людини, ці явища мають тенденцію до збільшення кола осіб, схильних до скоєння злочинів. Встановлено, що у 40 – 50% дітей та підлітків-правопорушників мав місце алкоголізм та пияцтво, і, як наслідок – бійки, аморальна поведінка.

М. Мінц зазначає, що головним мотивом вживання наркотичних речовин є жага задоволення та гострих відчуттів. У дитячому середовищі, а саме серед неповнолітніх правопорушників, відбувається посилення цих мотивів у зв'язку з їх соціальною незрілістю та легковажністю [49].

Наступною формою девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників можна назвати саморуйнівну поведінку. Це явище являє собою показовий намір скоїти самогубство, таким чином неповнолітня особа має надію та сподівається позбавитися від невирішених проблем. Даній проблемі приділяється досить велике значення через її розповсюдженість у дитячому та підлітковому середовищі.

Також серед форм девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників можна відмітити ігроманію. Вона є достатньо новою, але на сьогодні досить розповсюдженою формою відхилення поведінки неповнолітньої людини. Ігроманія – це особливий вид залежності, який проявляється у тому, що неповнолітня особа відчуває неконтрольований потяг до гри. На відміну від наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ця залежність має виключно психологічний характер. У результаті такої залежності від гри, в неповнолітньої людини спостерігається емоційно-схильний та депресивний стан, який

призводить до різних психічних розладів.

Достатньо розповсюджена поведінка неповнолітніх правопорушників, яку також можна охарактеризувати як девіантну – маргінальна поведінка. Така поведінка за своєю суттю є правомірною та не порушує норми діючого законодавства. Дитяча та підліткова маргінальність визначається перебуванням неповнолітньої людини на межі між двома соціальними сферами – світом дітей та світом дорослих [81].

Актуальними на сьогодні, у числі проблем неповнолітніх правопорушників залишаються втечі з дому, бродяжництво та соціальне аутсайдерство. Досить часто бродяжництво пов'язане з іншими видами відхилень у поведінці, зокрема, проституцією, алкоголізмом та пияцтвом, злочинністю та ін. Найбільш розповсюдженою причиною втечі з дому виявляється втрата сімейних та родинних зв'язків. Серед хлопців переважають емансипаційні втечі, серед дівчат – демонстраційні.

Ще одним розповсюдженим порушенням суспільного устрою й одночасно однією з розповсюджених форм девіації є хуліганство. Хуліганство проявляється у явній неповазі до суспільства у вигляді нецензурної лайки в людних місцях, образливого чіпляння до громадян, знищенням або псуванням чужого майна.

Наступною формою, дещо схожою на хуліганство є вандалізм. Вандалізм – це різноманітні види руйнівної поведінки: від витоптування газонів і клумб та засмічення парків до погромів магазинів та пошкодження чужого майна, пам'ятників історії та культури і т.п.

Отже, існує безліч форм відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників, різних за своєю суттю. Такі форми девіантної поведінки мають достатньо складне походження, але, так чи інакше, усі мають негативні наслідки для суспільства і для самої неповнолітньої людини.

Говорячи про причини відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників, в першу чергу варто зазначити про соціально-психологічну деформацію особистості неповнолітньої людини та тієї ситуації, у межах якої

кояться такі дії. Якщо говорити про правопорушення, то у більшості випадків вони відбуваються у групі, аналізуючи причини необхідно враховувати загальну групову налаштованість, вплив інших членів групи, який може пригнічувати або видозмінювати поведінку під час скоєння конкретних дій.

Підліткам, що характеризуються схильністю до протиправної поведінки, виступають представниками саме тієї категорії населення, яка найбільше схильна до відхилень у поведінці, а саме девіантної поведінки, отже, вимагають до себе особливої уваги з боку відомчих структур та суспільства в цілому.

Далі варто подати перелік чинників, які, на нашу думку, обумовлюють відхилення у поведінці неповнолітніх правопорушників:

- біологічні чинники, що виявляються у наявності фізіологічних або анатомічних особливостей організму неповнолітньої людини та підлітка, тим самим ускладнюючи його соціальну адаптацію;

- психологічні чинники, пов'язані з наявністю у неповнолітньої людини психопатології або акцентуацій деяких рис характеру. Такі відхилення виражені у нервово-психічних захворюваннях, психопатії, неврастенії, межових станах, що підвищують збудливість нервової системи та обумовлюють неадекватні реакції неповнолітньої людини;

- соціально-педагогічні чинники, що виявляються у недоліках сімейного, шкільного або суспільного виховання. Підґрунтям їх є проблеми пов'язані з відхиленнями у ранній соціалізації неповнолітньої людини в період дитинства, пов'язані з накопиченням негативного досвіду, стійкої шкільної неуспішності та педагогічної занедбаності, яка у свою чергу сприяє не сформованості у неповнолітньої людини пізнавальних мотивів, інтересів та навичок;

- соціально-економічні чинники, пов'язані з наявною соціальною нерівністю та розшаруванням суспільства. Безробіття, інфляція, як наслідок, породжують соціальну напругу;

- морально-етичні чинники, які спостерігаються з одного боку у нейтральному, байдужому ставленні суспільства до різних форм прояву відхилень у поведінці, а з іншого боку, у занепаді морально-етичного рівня

безпосередньо самого суспільства.

Хочемо підкреслити, що, на нашу думку, досить згубно впливає на сучасних дітей та молодь саме розшарування суспільства, яке й породжує відхилення у поведінці. Підлітки значно важче ставляться до того, що у когось з однолітків більше гарного та модного одягу, черговий новий смартфон і т.д. Почасти це важливий факт при скоєнні злочинів корисливого та насильницького спрямування.

Реакції протесту неповнолітніх правопорушників частіше всього виявляються у бродяжництві, суїцидальній поведінці, недисциплінованості, агресивних діях, хуліганстві. Небажання вчитися та брати участь у суспільно-корисній діяльності є реакцією відмови. Грубість з дорослими, лайлива лексика, пияцтво, наркоманія, сексуальні девіації, це вияв реакції імітації. Для неповнолітньої людини властивою є потреба у вивільненні від контролю та опіки дорослих, прагнучи до незалежності, самостійності та утвердженні себе як особистості, вона вдається до різних асоціальних дій.

Психологічні розлади, порушення поведінки, грубість, непорозуміння, несприйняття, це ті труднощі, що досить часто зустрічаються у більшості дітей, зокрема, неповнолітніх правопорушників, вони виступають невід'ємною частиною їхнього розвитку. У реальному житті суспільство нерідко має справу не з девіантною поведінкою неповнолітніх правопорушників, а з неприйняттям дорослими їх поведінки. Різним службам, вчителям, соціальним педагогам, та й самим батькам, почасти стає простіше наділити дитину, яка має та переживає проблеми, ярлик «важкої», «злочинця», «девіанта», тим самим відмежуватися від її індивідуальності та виправдати свою відмову і неможливість знайти з нею спільну мову та порозуміння.

Важливо, що для самої неповнолітньої людини її поведінка вважається цілком нормальною та демонструє її прагнення до визнання. Такий пошук є способом для розширення меж індивідуального досвіду неповнолітньої людини, його соціалізації та розвитку. Виходячи з цього, така поведінка природня і необхідна. Вона нерозривно пов'язана людською життєдіяльністю, у

якій будь-які соціальні зміни реалізуються шляхом девіантної поведінки.

Не випадково Т. Федорченко слідом за Л. Шнейдер зауважує, що у період дорослішання важко провести та визначити кордони між нормальною та патологічною поведінкою. Девіантом можна називати ту дитину, яка «не просто одноразово та випадково має відхилення від поведінкової норми, а постійно демонструє поведінку, яка має соціально-негативний характер» [81].

Для уточнення меж переходу норми у відхилення варто визначити етапи відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників. На першому етапі відбувається дезорієнтація у незвичних умовах, які змінюються, у той час коли весь накопичений досвід, звичні способи поведінки (комунікативні, рольові) втрачають свою ефективність, а нові ще не напрацьовані. У цей час девіантна поведінка яскраво не виявляється, лише спостерігаються деякі його симптоми: невиконання вимог батьків, вчителів; нехтування загальноприйнятими нормами, неслухняність.

На другому етапі відбувається так звана дестабілізація, коли неповнолітня особа, схильна до правопорушень робить спроби поновити особистісні та емоційно значимі і вагомі контакти у суспільстві. Якщо такі спроби не увінчаються успіхом, то це призводить до невпевненості у власних силах, зростанню роздратування та неприйняття навколишнього оточення, що сприяє зверненню неповнолітньої людини до соціально негативних форм поведінки.

Третій етап фрустрації неповнолітньої людини, який характеризується відсутністю знань і розуміння того, яким чином можливо знайти вихід з даної ситуації соціально прийнятним способом. Поведінка неповнолітньої людини на цьому етапі характеризується імпульсивністю та має афективний характер.

Четвертим етапом є адаптація до девіантної поведінки. Його характерною рисою виступає те, що неповнолітній правопорушник починає відтворювати негативні поведінкові реакції та образи поведінки на рівні свідомого прийняття. На цьому етапі негативна поведінка неповнолітньої людини вже не вступає у протиріччя з її морально-етичними настановами, а відбувається усвідомлене

досягнення конкретної та чітко визначеної мети для досягнення особистого зиску. Згодом така поведінка починає слугувати способом самоствердження у групі однолітків.

Визначені нами етапи відхилень у поведінці мають досить умовний характер, оскільки будь-який окремий випадок є комплексом специфічних характеристик, включно з особистісною мотивацією та соціальною поведінкою.

Отже, неповнолітні правопорушники потребують системної профілактичної діяльності, а саме у момент перших симптомів початку відхилень у поведінці. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що девіантна поведінка неповнолітніх правопорушників є нормальною реакцією на ненормальні для неповнолітньої людини умови, у яких вона перебуває. Соціально прийнятні способи взаємодії із соціумом, такі як спілкування, стають не актуальними або зовсім недосяжні. Як нами було з'ясовано раніше, поява у неповнолітніх правопорушників відхилень у поведінці (девіантної поведінки) передусім пов'язана з емоційною нестійкістю, афективними реакціями та неадекватною поведінкою. Таке вкрай негативне соціальне явище як злочинність неповнолітніх – результат впливу певних соціальних обставин, які сприяють двом типам переходу від дитинства до дорослості: безперервний та дискретний. У випадку безперервного переходу, розвиток неповнолітньої людини відбувається помірно, оскільки вона поступово навчається способам дорослої поведінки. У випадку ж дискретного переходу, неповнолітня особа почасти виявляється невідповідною до виконання дорослих ролей при досягненні своєї формальної зрілості.

Оточення неповнолітнього правопорушника досить часто не спроможне коригувати агресивні прояви таких дітей, унаслідок чого виникають непорозуміння. Але беззаперечним залишається той факт, що ці підлітки, це та група, яка особливо та нагально потребує соціально-педагогічної та психологічної підтримки з боку близьких людей: батьків, друзів, вчителів. До того ж, супутнім та не менш важливим чинником виступає вчасна профілактична діяльність соціального педагога, як чинник попередження та

створення сприятливих умов життя для розвитку неповнолітньої людини, її становлення й успішної соціалізації.

1.3. Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в педагогічних дослідженнях

Спираючись на представлену вище інформацію про типові соціально-психологічні характеристики неповнолітніх правопорушників та причини виникнення в них поведінкових девіацій, можна зробити висновок про виражену соціальну дезадаптацію цих підлітків. З цього випливає нагальна необхідність їх ресоціалізації. Однак на етапі теоретичного дослідження окресленої проблематики необхідно розглянути процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників з точки зору соціально-педагогічної науки.

Дещо забігаючи вперед можна сказати, що сутнісною характеристикою процесу ресоціалізації є створення умов для переходу особистості від вивченої безпомічності до самодопомоги. Це означає, що в процесі ресоціалізації створюються такі умови та надається така підтримка, внаслідок яких соціально дезорієнтована людина переходить від позиції «Я не можу долати життєві труднощі» до позиції «Я самостійно можу справлятися зі своїми життєвими труднощами».

На думку дослідників, що вивчали окреслену проблематику, ресоціалізація та закріплення результатів виправлення протиправної поведінки будуть залежати від цілого комплексу об'єктивних та суб'єктивних чинників. В першу чергу, мова йде про глибину вкорінення моделі протиправної поведінки в структуру особистості неповнолітнього правопорушника, від чого залежить ефективність виховного ресоціалізуючого впливу зі сторони вихователів та інших дорослих. По-друге, важливим чинником є ступінь морально-правової та психологічної готовності до життя в інших соціальних умовах (мається на увазі, коли отримує новий соціальний статус). В третю чергу, ефективність

ресоціалізуючого впливу буде залежати від ефективності діяльності державних органів, трудових колективів, громадських організацій щодо організації контролю за поведінкою та діяльністю такого підлітка [10, 22, 29, 33, 42].

Б. Пайзулаєва пропонує розглядати ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників, з одного боку, як основну мету держави і суспільства по відношенню до цієї категорії осіб, з іншого – як педагогічний процес, в рамках якого відбувається взаємодія особистості правопорушника з навколишнім соціальним середовищем, а також цілеспрямований вплив на внутрішні установки особистості правопорушника з боку соціальних інститутів і окремих чинників у формі комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних, виховних та інших заходів впливу [55].

За визначенням О. Єжова ресоціалізація – це комплексна, багаторівнева, етапна і динамічна система взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення людини в правах, статусі, здоров'я, дієздатності у власних очах і за оцінками соціуму [26].

В. Кривуша під поняттям «ресоціалізація» розуміє процес спільної діяльності, взаємодію суб'єкта та об'єкта виховної системи в рамках здійснення освітнім закладом своїх функцій. виправлення не тільки мета і результат цього процесу, а й сам процес зміни особистості під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх умов її розвитку [37].

За доречним зауваженням Б. Пайзулаєвої за своєю суттю процес ресоціалізації аналогічний процесу соціалізації особистості та розуміє його як «відновлення», повторне засвоєння десоціалізованою особистістю соціального досвіду [55].

Ядром концепції ресоціалізації асоціального підлітка є положення про «суб'єктний розвиток особистості», сутність якого полягає в розумінні того, що змусити людину розвиватися в соціальному і духовному відношенні, коригувати її установки за допомогою нав'язаних йому «виховних» заходів неможливо. Натомість неповнолітні злочинці мають змінити свою поведінку самостійно під впливом спеціально створених умов. Отже, необхідно створити

умови для зміни, розвитку особистості, стимулювати її роботу над собою, а метою ресоціалізації виступає духовно-моральна зміна соціально дезорієнтованої особистості, вироблення стереотипу законослухняної поведінки [72].

Для об'єктивного наукового висвітлення характеру процесу ресоціалізації слід визначити його завдання. В. Лютий в своєму дослідженні виділяє наступні завдання ресоціалізації:

- підвищення загальноосвітнього рівня неповнолітніх правопорушників;
- забезпечення їх професійним навчанням;
- здійснення заходів щодо охорони здоров'я;
- зовнішнє привчання до порядку і умов, встановлених в закладі освіти;
- нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, властивих концентрованому середовищу правопорушників;
- забезпечення можливості та надання допомоги у встановленні та підтримці соціально корисних зв'язків
- психологічна підготовка до правослухняної поведінки [42].

Необхідно зауважити, що це приблизний перелік завдань, обсяг якого може бути значно розширений. Він включає в себе також завдання формування у підлітків, схильних до правопорушень знання вимог, що пред'являються до членів суспільства, усвідомлення зміни соціальної установки, тренування правослухняної поведінки в умовах звичайного сумісного проживання з близькими людьми, виявлення несформованих (нерозвинених) здібностей тощо. До числа завдань процесу ресоціалізації слід віднести і здійснення лікувальної діяльності, надання психологічної та соціальної допомоги даній категорії осіб в період процесу їх інтенсивної ресоціалізації.

У зв'язку з тим, що причини порушень закону залежать від безлічі особистісних та соціальних чинників, то для вирішення завдання ресоціалізації неповнолітніх правопорушників необхідний диференційований, індивідуальний підхід, що передбачає використання найбільш ефективних та доцільних форм і методів роботи. Це необхідно з метою організації процесу поступового

відновлення, повторної соціалізації підлітків, що розвивається за схемою освоєння соціально значущих об'єктів навколишньої дійсності, а саме засвоєння елементарних норм, цінностей і знань, необхідних і достатніх для того, щоб бути включеним в життя суспільства. Такий підхід допоможе десоціалізованій, дезадаптованій підростаючій особистості більш-менш успішно справлятися з необхідною кількістю ролей в звичайних умовах життя суспільства, а в перспективі буде служити основною базою для відновлення відповідного обсягу функцій повноцінного члена суспільства.

В той же час він пред'являє конкретні та досить високі вимоги щодо організації процесу педагогічного спілкування з підлітками, що демонструють асоціальну поведінку. Вони повинні бути достатніми для того, щоб вони і надалі не втрачали умінь і навичок поведінки, прийнятної для суспільства [29].

Отже, під ресоціалізацією неповнолітнього правопорушника мається на увазі педагогічно орієнтована комплексна система психологічних, соціально-виховних, професійних, юридичних та медичних заходів впливу, спрямованих на відновлення особистісного і соціального статусу підлітків, їх індивідуальної та суспільної цінності, порушених функцій організму і працездатності, з метою їх повноцінного включення в суспільне життя [55].

Коли мова йде про ефективність ресоціалізуючої діяльності працівників закладів освіти, то під нею слід розуміти дієвість, здатність забезпечити досягнення головного завдання виховної роботи – виправлення недоліків особистісного розвитку, підвищення рівня готовності свідомо дотримуватися законів і займатися суспільно корисною працею.

Багато дослідників у своїх роботах відзначають, що успіх ресоціалізації залежить від трьох груп чинників [50, 52, 81].

До першої групи належить особистість самого підлітка: його світогляд, риси характеру, темперамент, інтелект, правосвідомість, мораль, моральність, етика тощо

До другої – умови зовнішнього середовища, що оточує особистість (фактично мова йде про соціальну ситуацію розвитку): освітній рівень,

сформованість шкільних та трудових навички, житлово-побутові умови; члени родини та взаємини з ними; місце в класному колективі; тактика дій працівників правоохоронних органів під час взаємодії з неповнолітнім правопорушником тощо.

До третьої групи відносяться чинники, пов'язані зі стійкістю асоціальних установок, їх вкоріненістю в структуру особистості підлітків, що мають проблеми з законом – ступінь соціальної відчуженості особистості, характер злочинної діяльності, її тривалість, стан мікросередовища, в яке вона входить.

Отже, процес ресоціалізації тісно пов'язаний з попереднім вивченням особистості, визначенням історії її асоціального розвитку, з'ясування мотивів і чинників, що перешкодили законослухняній поведінці, визначення психологічних особливостей. Ці відомості повинні стати вихідною базою для реалізації основного завдання ресоціалізації підлітків.

1.4. Форми та засоби виправного впливу на неповнолітніх правопорушників

Як вже було з'ясовано актуальною проблемою сучасного суспільства є пошук адекватних шляхів виховного (а в складних випадках – ресоціалізуючого) впливу неповнолітнім, які здійснюють ті чи інші правопорушення. А ключовим глибинним механізмом такого впливу є формування в зазначеній категорії вихованців провідної діяльності, яка за даними численних досліджень, викладених в попередніх підрозділах, є недостатньо сформованою в неповнолітніх правопорушників. Отже, інтенсивне включення вихованців у провідну діяльність (навчальну, діяльність, пов'язану з освоєнням певної професії) визначає спрямованість та зміст заходів виховного впливу на них та по суті є перспективним напрямом діяльності всього суспільства з ресоціалізації та соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників.

Окрім цього зміст процесу ресоціалізації важковиховуваних підлітків включає збереження їх здоров'я, гідності, формування у них почуття відповідальності та навичок, що сприяють «примиренню» з суспільством, виконання його вимог, опанування навичок самостійного задоволення своїх життєвих потреб.

Для досягнення зазначених цілей необхідна комплексна система заходів, спрямованих:

- на забезпечення таких житлово-побутових умов перебування підлітків зазначеної категорії, що сумісні з людською гідністю та нормами, прийнятими в суспільстві;

- на підтримку і розвиток у неповнолітніх почуття самоповаги за допомогою зведення до мінімуму негативних наслідків впливу минулого соціального оточення, нанесених дитині психологічних травм;

- на підтримку і зміцнення соціально корисних зв'язків з рідними і громадськістю;

- надання можливості розвитку умінь і схильностей, які допоможуть підліткам успішно функціонувати в соціумі [55].

Окреслена система містить необхідні засоби виховного, просвітницького, морального, духовного і фізичного розвитку відповідно до потреб індивідуального виправного впливу на правопорушників. При цьому комплексна система заходів передбачає участь в цьому процесі всього персоналу закладів освіти та забезпечення процесу ресоціалізації шляхом:

- створення і впровадження індивідуальних планів соціально-психологічної роботи із школярами зазначеної категорії;

- підвищення якості загальноосвітнього та профільного навчання вихованців;

- активного залучення учнів до занять фізичною культурою і спортом;

- формування діючої актуальної установки на вибір здорового способу життя;

- організації корисного дозвілля та культурно-просвітницьких заходів;

- духовної підтримки і допомоги;
- надання порад і консультацій;
- психологічного забезпечення процесу інституціалізованого навчання;
- впровадження комплексу заходів, спрямованих на допомогу в соціальній адаптації.

Зазначені напрями діяльності також визначають вибір форм, методів та засобів ресоціалізуючого впливу на неповнолітніх правопорушників. Основний зміст роботи за цими напрямками зводиться до морального та правового просвітництва, до включення в різні види діяльності (трудова, навчальна, дозвільна), до участі в самодіяльних організаціях, гуртках і секціях за інтересами, до забезпечення отримання вихованцями необхідних знань про виконання різноманітних соціальних ролей, до формування навичок довільного самоконтролю.

Виховна робота включає організацію масово-виховних заходів, роботу з окремими групами і категоріями «важких» учнів, взаємодію фахівців закладу освіти між собою в сфері створення нормального психолого-педагогічного клімату в класних колективах, використання їх виховного потенціалу. Виховна робота в школі, що є основним засобом виправлення неповнолітніх правопорушників, має бути спрямована на моральне, естетичне, правове, фізичне вдосконалення їх особистості [46].

Перед тим як розглядати конкретні форми та засоби ресоціалізуючого впливу на неповнолітніх правопорушників та представити за результатами цього розгляду їх класифікацію, необхідно проаналізувати основні принципи організованого та цілеспрямованого процесу соціалізації. Принципи ресоціалізації – це керівні ідеї, вихідні методологічні положення, що впливають із сутності, особливостей і закономірностей виправлення і перевиховання, що визначають як зміст і спрямованість самого процесу, так і педагогічну діяльність його суб'єктів. Принципи надають моральну спрямованість будь-якого виховного процесу. В ході розвитку пенітенціарної педагогіки і змін умов в країні вони зазнали змін і в сучасному вигляді в

роботах І. Аршави, В. Кривуши, О. Караман, В. Синьова та ін. представлені таким чином:

1. Принципи, що визначають зміст і спрямованість процесу виправлення правопорушників:

- цілеспрямованість процесу виправлення вихованців;
- відповідність способів, форм і методів впливу гуманістичного, морального спрямування виправного процесу;
- зв'язок процесу виправлення важких школярів з реальним життям;
- дотримання законності в процесі ресоціалізації.

2. Принципи, що визначають педагогічну діяльність вчителів та вихователів закладу інституціалізованого навчання:

- включення підлітків в активну громадсько-корисну діяльність;
- формування в класах колективних відносин;
- поєднання вимогливості до неповнолітніх правопорушників з гуманним і справедливим ставленням до них;
- опора на позитивні якості підлітків;
- диференційований і індивідуальний підхід до дітей такої категорії в процесі виправлення їх особистості [3, 10, 31, 37, 60].

Ці ж самі автори вказують на необхідність враховувати наступні обставини в процесі реалізації різних методів виховного впливу. По-перше, процес виправлення здійснюється з педагогічно занедбаними дітьми з вираженою кримінальною спрямованістю. По-друге, мікросередовище неповнолітніх правопорушників є, як правило, несприятливим з точки зору виховання: в ньому здійснюють діяльність малі групи антисоціальної спрямованості, має місце принижуючо-примітивне спілкування і взаємини. По-третє, ці підлітки як правило мають несприятливих соціальний статус та можуть бути обмеженими у зв'язках з родиною, батьками, родичами.

С. Кушнар'єв зазначає, що для здійснення психологічного впливу на неповнолітнього можуть бути використані такі класичні методи: 1) метод руйнування негативного типу характеру: метод «вибуху» та метод

реконструкції характеру; 2) метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості: а) об'єктивне переосмислення особистісних позитивних якостей та недоліків; б) переорієнтація самосвідомості; в) зміна переконань; г) прогнозування негативної поведінки; 3) метод перебудови життєвого досвіду: а) приписи; б) обмеження; в) перенавчання; г) переключення; д) регламентація способу життя; 4) метод попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки: а) заохочення і покарання; б) змагання; в) позитивна перспектива [40, 88].

Грунтовний аналіз існуючих класифікацій методів ресоціалізуючого впливу, в основу яких покладені різноманітні критерії, надається в роботах Б. Пайзулаєвої. У відповідності до однієї з класифікацій за критерієм видів активності вихователів виділяються такі методи як переконання, вправлення, заохочення та покарання. За цим же критерієм запропоновано дещо видозмінену класифікацію, що включає в себе методи переконання, методи організації діяльності, методи стимулювання поведінки [55].

У класифікації О. Давиденко названі такі групи методів як пояснювально-репродуктивні, проблемно-ситуаційні, методи привчання і вправи, стимулювання гальмування, метод самовиховання. В основу даної класифікації покладено критерій активності вихованців [23].

В. Лютий за критерієм сфери виховного впливу виділяє методи формування свідомості особистості (бесіди, лекції, диспути, метод прикладу); метод організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, привчання, вправа, створення ситуацій, що виховують); методи стимулювання поведінки і діяльності (змагання, заохочення, покарання) [42]. Застосування різних методів педагогічного впливу залежить від особливостей особистості людини, майстерності та авторитету вихователя, а також конкретної педагогічної ситуації.

Отже, у виховному процесі застосовуються різні групи методів ресоціалізуючого впливу. Найважливішими з них є методи переконання, привчання, примусу, довіри. Кожен з названих методів має свою педагогічну

характеристику, тобто, розрахований на певний виховний ефект. Запорукою успіху в педагогічній роботі є гнучке застосування всіх методів виховання в комплексі та певній системі. Практика функціонування виправних закладів пенітенціарної системи показує, що одним методом неможливо вирішити всіх педагогічних завдань. Слід зазначити, що всі методи педагогічного впливу пов'язані між собою. Їх застосування залежить від особливостей особистості, ситуації і поведінки школярів, що перебувають на внутрішньошкільному обліку у зв'язку з делінквентною поведінкою [81].

Хотілось би зауважити, що для того, щоб визначити, як максимально ефективно вибудувати взаємодію різних фахівців, які працюють в закладі освіти, необхідно з'ясувати думки, погляди, уявлення самих неповнолітніх з цілої низки питань. З цією метою, якщо дитина тільки прибула до закладу (або після скоєння першого зафіксованого злочину) проводиться ознайомча (первинна) бесіда. В процесі її проведення доцільно використовувати педагогічний прийом активного слухання, коли вихователь дає зрозуміти учню, що доля останнього йому глибоко не байдужа, що він буде захищений.

В цілому ж, не дивлячись на простоту та загальновідомість, бесіда є одним з основних та досить ефективних методів виховного впливу, що може проводитися в груповій або індивідуальній формі та в процесі якого асоціальні підлітки готуються до взаємодії з соціумом.

Не можна також забувати, що важливими елементами виховної роботи з неповнолітніми в умовах інституціалізованого навчання є організація фізичних вправ, виконання правил особистої гігієни, прибирання класної кімнати (встановлення почергового чергування). Якщо дозволяє контингент неповнолітніх правопорушників, між ними організуються конкурси (малюнків, на знання музичних творів і т.д.), змагання з настільних ігор тощо.

Не можна також залишити без уваги ще один непримітний, але дуже важливий елемент виховної роботи з підлітками з асоціальною поведінкою, на якому робив значний акцент А. Макаренко. Мова йде про виховну роль зовнішнього контролю дорослих за дотриманням чіткого розпорядку роботи

закладу освіти та правил поведінки у школі.

Виховна роль дотримання режимних моментів в школі полягає в тому, що вони створюють певні рамки дозволеного, не принижуючи при цьому гідності особи, викликає необхідність змінити свою поведінку, виробити установку дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, виконувати покладені обов'язки, не порушуючи заборони та формуючи, таким чином, навички самоконтролю та самообмеження. А. Макаренко вважав, що розпорядок дня являє собою перш за все засіб, за допомогою якого колектив організовує зовнішні рамки поведінки, надаючи кожному вихованцю можливість наповнити ці рамки внутрішнім змістом [46]. Значення режиму в вихованні полягає в тому, що він створює необхідні умови для успішного застосування інших засобів виправлення і перевиховання, передбачає порядок залучення до навчання, праці, проведення дозвілля.

Тривале і систематичне дотримання порядку і розпорядку дня виробляє у неповнолітніх правопорушників навички і звички дотримання моральних норм і вимог, сприяє кращому усвідомленню необхідності дотримання правових законів. Все це формує у підлітків стійку модель суспільно прийнятної та корисної поведінки. Отже, шкільний розпорядок дня сприяє вирішенню завдання формування у підлітків-правопорушників таких властивостей особистості, які необхідні для життя в суспільстві. Разом з організацією раціонального режиму функціонування закладу освіти ці якості можуть бути сформовані в процесі трудової діяльності, шляхом реалізації активних методів виховної роботи, організації профільного навчання поряд з організацією режиму.

Під формою педагогічного впливу розуміється різноманітна діяльність окремих педагогічних працівників або їх колективів, діяльність вихованців, а також система їх взаємодії між собою і з оточуючими людьми. Форми педагогічного впливу різноманітні і численні. Їх вибір і систематизація, визначаються, перш за все, цілями виховання, традиціями, в них переломлюються його принципи і методи, вони обумовлені особливостями

об'єкта і суб'єкта виховання, а також умовами, в яких протікає педагогічний процес [56].

Як і у випадку з методами виховного впливу, класифікація форм педагогічного впливу визначається вибором підстави для неї. Найбільш поширеною є загальна класифікація за об'єктом впливу: 1) окрема особистість – індивідуальні форми; 2) група – групові форми; 3) колектив – колективні форми; 4) маса людей (великі групи) – масові форми. При цьому треба враховувати, що суб'єктом впливу може бути не тільки вихователь, а й колектив педагогічних працівників, класний колектив та інші групи. Масова форма педагогічного впливу в практиці діяльності закладів загальної середньої освіти практично не використовується.

Індивідуальні форми педагогічного впливу, що становлять основу індивідуально-виховної роботи, застосовуються на всіх етапах педагогічного процесу у закладі освіти. До індивідуальних форм відносяться: бесіда, доручення, атестація тощо.

У групових формах педагогічного впливу об'єктом є група і особистість в групі. Вихователь організовує вплив не на особистість підлітка безпосередньо, а на групу, використовуючи соціально-психологічні механізми зараження, наслідування, навіювання, які «втягують» неповнолітніх порушників дисципліни в процес групового спілкування та інтерактивної взаємодії.

Найчастіше групові форми педагогічного впливу застосовуються в процесі групової психотерапії, в роботі з малими неформальними групами, а також коли класний колектив ще не склався, і немає можливості використовувати його громадську думку з метою виховання. Основу тут складають заходи, що мають яскраво виражений ідейний зміст. За умови методично грамотного поєднання всіх форм, підкріплених розвиненими класними колективами, в масових організаційних формах відображаються перспективи розвитку, цілі і результати діяльності колективів вихованців.

Грунтовний аналіз представлених в літературі методів, засобів та форм виховного впливу з метою ресоціалізації неповнолітніх правопорушників

дозволив розробити власну класифікацію методів впливу на дану категорію осіб. Слід зауважити, що їх виділення є умовним, оскільки вони тісно переплітаються між собою у процесі використання. Наприклад, застосування педагогічно-правових методів виховання змінює психоемоційний стан неповнолітніх правопорушників, а значить частково потрапляє у розряд психологічних методів ресоціалізуючого впливу. В основу даної класифікації покладена інтенсивність та стиль взаємодії дорослого з неповнолітнім правопорушником. В запропонованій класифікації виділено три групи методів ресоціалізуючого впливу на неповнолітніх правопорушників (таблиця 1.1):

1) організаційні методи – передбачають мінімальну безпосередню взаємодію вихователя з вихованцем, а виховний вплив здійснюється за рахунок раціонального режиму дня, залучення до різних форм активності та діяльності, регламентованих адміністрацією закладу освіти;

2) психолого-педагогічні методи – в основі лежить педагогічне спілкування, що має на меті опосередковану через зміну психоемоційного стану, а також створення різноманітних та сильних емоційних вражень зміну поведінки в кращу сторону (без використання прямого примусу та критики зі сторони дорослого). Вплив здійснюється з урахуванням внутрішніх умов особистості вихованця, його самооцінки та емоційного стану;

3) адміністративно-правові методи – передбачають активний, інтенсивний та безпосередній вплив вихователя на поведінку неповнолітніх правопорушників за допомогою прямих заборон, покарань, заохочень, застосуванням передбачених законодавством санкцій та винагород з метою зовнішнього контролю їх поведінки. Мета використання адміністративно-правових методів – швидка зміна небажаної поведінки.

Розглянутий арсенал методів ресоціалізуючого впливу, включений в єдину класифікаційну систему та поєднаний із глибокими знаннями вікової психології, дозволяє з обережним оптимізмом підходити до вирішення питання формування соціально цінних якостей (зокрема, критичної оцінки своєї поведінки, здатності до самоаналізу, самоспостереження та рефлексивні

здібності) особистості, схильної до здійснення правопорушень. Необхідно постійно розширювати перелік корисних видів діяльностей, до яких будуть включені такі вихованці з урахуванням необхідності оперативного формування зазначених вище якостей.

Таблиця 1.1

Класифікація методів виправного впливу на неповнолітніх правопорушників

Група методів Форма	Організаційні	Психолого-педагогічні	Адміністративно-правові
Індивідуальна	Розклад занять Розклад позаурочних видів діяльності Детальна регламентація змісту тих чи інших видів діяльності вихованців, що зафіксована у внутрішньошкільних нормативних документах (наказах, розпорядженнях тощо) Заходи, спрямовані на покращення житлово-побутових умов перебування неповнолітніх	Індивідуальна бесіда, індивідуальне навіювання, переконання, сократівський діалог, індивідуальне вправляння, консультація, демонстрація прикладу, метод самостереження, переключення, самовиховання, створення ситуацій успіху та виховуючі ситуації	Припис, заборона, обмеження, заохочення, покарання, перенавчання, стимулювання, вимога, привчання
Групова	правопорушників Залучення батьків / законних представників до освітньо-виховного процесу Організація зустрічей з працівниками різних державних інстанцій Залучення підлітків до трудової діяльності та організація профільного навчання Організація чергування учнів	Групова дискусія, метод «вибуху», змагання, групове вправляння, виховна гра (види групової форми роботи – круглий стіл, групова бесіда, інформаційній заняття з елементами тренінгу, тренінг, семінар, лекція, виховна година, конкурс)	Регулювання процесу взаємодії вихованців один з одним, регламентація бажаних та небажаних контактів шляхом прямого заохочення, стимулювання або заборони

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛЬ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Емпіричне вивчення властивостей особистості та соціальної ситуації розвитку неповнолітніх правопорушників

Ключовою метою проведення емпіричного дослідження є перевірка експериментального припущення, у відповідності до якої ефективна модель ресоціалізації неповнолітніх правопорушників має включати два різноспрямовані компоненти:

1) в плані зовнішніх аспектів організації належного виховного впливу мається на увазі якісна попередня оцінка наявного рівня соціальної адаптації підлітків у різних сферах життя (що опосередковано відображає соціальну ситуацію розвитку такої дитини) та їх специфічних потреб; організація тісної взаємодії різнопрофільних спеціалістів; сприяння появі позитивного соціального оточення та досвіду корисних соціальних вчинків;

2) в плані внутрішніх особистісних змін неповнолітнього правопорушника ефективність ресоціалізуючого впливу залежить від його спрямованості та спроможності сформувати в зазначеній категорії осіб позитивні цінності, вміння реалістично оцінювати різноманітні життєві ситуації та власні поведінкові прояви (в більш загальному вигляді – розвиток інтелектуальних здібностей, виправлення прогалин в освіті), потребу у самовдосконаленні, модель оптимістичного майбутнього.

Хотілось би зауважити, що специфічна ознака експериментальних досліджень у сфері гуманітарних, зокрема педагогічних наук полягає в тому, що вони відрізняються значним теоретизуванням змісту, а також абстрактним характером основної частини висновків, положень, отриманих у результаті емпіричного вивчення та узагальнень, що обумовлює виникнення певних

ускладнень:

- не кожне концептуальне положення може бути перевірене експериментально;
- загальновідомі факти не потребують додаткового підтвердження, оскільки мають аксіоматичний характер та не можуть бути спростованими;
- відсутність у деяких випадках можливості отримання об'єктивної та вичерпної інформації щодо об'єктів дослідження внаслідок їх складності та багатоаспектності [20].

Головна мета емпіричного дослідження полягала у розробці моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників на основі оцінки зовнішніх та внутрішніх детермінант формування схильності до протиправної поведінки.

У процесі емпіричного дослідження нами було використано наступні види дослідницької діяльності:

- планування, організація та проведення констатуючого експерименту;
- математична обробка емпіричних даних;
- аналіз та узагальнення результатів.

Умовно експериментальна частина дослідження включала 2 етапи дослідницької діяльності:

1) констатуючий етап – включає в себе підбір методик, спрямованих на дослідження соціальної ситуації розвитку, адаптації до соціуму, особистісних властивостей та потреб неповнолітніх правопорушників та проведення їх діагностичного обстеження;

2) етап моделювання процесу ресоціалізації – полягає у розробці комплексної моделі ресоціалізації підлітків, схильних до асоціальної поведінки, на основі результатів їх діагностичного вивчення.

Отже, спираючись на викладені етапи емпіричного дослідження, можна сформулювати експериментальні завдання, вирішення яких дозволить перевірити достовірність висунутої гіпотези:

1) підбір та ретельне ознайомлення з процедурою проведення діагностичних методик для визначення соціальної ситуації розвитку, адаптації

до соціуму, особистісних властивостей та потреб неповнолітніх правопорушників;

2) здійснення діагностичного обстеження експериментальної групи осіб підліткового віку за опрацьованими методиками;

3) кількісний та якісний аналіз отриманих результатів, що дозволить визначити проблемні зони зовнішніх та внутрішніх умов, що посприяли формуванню асоціальної / злочинної моделі поведінки;

4) на основі отриманих результатів обґрунтувати модель ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, що навчаються в закладах загальної середньої освіти, яка буде містити мету, завдання, функції, принципи та елементи змісту процесу ресоціалізації;

5) з метою більш глибокого осмислення змісту запропонованої моделі, розкриття малопомітних деталей та принципів зв'язків окремих елементів моделі представити її графічно;

б) розробити рекомендації щодо профілактики правопорушень в учнівському середовищі.

Експериментальною базою дослідження виступили Криворізька гімназія № 56 (в минулому – Криворізька загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів № 1) та Криворізька гімназія № 4 (в минулому – Криворізька загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів № 4). До вибірки емпіричного дослідження було включено учнів 7-10-х класів, які перебувають на внутрішньошкільному обліку як важковиховувані (ставляться на облік на підставі систематичних порушень дисципліни, наявності шкідливих звичок, скоєння правопорушень та злочинів). Загальна кількість досліджуваних – 39 учнів (31 хлопець та 8 дівчат). З них 9 учнів перебувають на первинному обліку в ювенальній превенції відповідних територіальних підрозділів національної поліції.

Для вивчення соціальної ситуації розвитку, рівня та особливостей соціальної адаптації, особистісних властивостей та потреб неповнолітніх правопорушників, а також можливих соціальних чинників, що лежать в їх основі, використовувались наступні методики:

- методика визначення стилю мислення Харрісона-Бремсона;
- опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?» А. Фурмана;
- діагностика схильності до відхилень у поведінці (О. Орел);
- опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Г. Айзенка.

Опитувальник стилю мислення А. Харрісона та Р. Бремсона (див. додаток А), призначений для визначення індивідуальних та стійких когнітивних рис, що визначають особливості процесу переробки інформації та прийняття рішення. В методиці в якості опорних діагностичних конструктів виділено п'ять стилів мислення: синтетичний, ідеалістичний, прагматичний, аналітичний та реалістичний.

Стиль мислення – це система інтелектуальних стратегій, прийомів, навичок та операцій, до якої людина схильна в силу своїх індивідуальних особливостей, характеру, мотивації, системи цінностей й т.п. Формуючись з дитинства під впливом виховання, особистого досвіду, стиль мислення визначає різницю між людьми в тому, як вони розуміють та осмислюють навколишню дійсність та як ці способи осмислення впливають на організацію людиною своєї поведінки. Саме таке розуміння стилю мислення обґрунтовує доцільність використання даної діагностичної методики в нашому магістерському дослідженні. Вона дозволить виявити суттєві внутрішні причини делінквентних поведінкових проявів, що пов'язані зі специфікою сприйняття та когнітивної оцінки цими підлітками оточуючої дійсності та різних життєвих ситуацій, що сформувалася під соціальним впливом.

Опитувальник допомагає визначити спосіб мислення, а також манеру ставити питання та приймати рішення. Серед запропонованих на вибір відповідей немає правильних або неправильних. Кожен пункт даного опитувальника складається з затвердження, за яким слідує п'ять його можливих закінчень, треба вказати те закінчення речення, яке для досліджуваного є найбільш характерним.

На етапі обробки результатів підраховується кількість балів за кожною шкалою. Переважаючим є той стиль, який набрав найбільшу кількість балів.

Найменш властивий той стиль мислення, що зайняв останнє місце за результатами ранжування.

При проведенні діагностичного обстеження слід пам'ятати, що не існує позитивних або негативних стилів. Адже мова не йде про зміст думок респондента, а про стильові особливості їх виникнення та протікання. Кожен зі стилів має свої переваги та недоліки в залежності від ситуації прийняття рішення. Оскільки методика побудована за принципом вільного вибору може виявитись, що у досліджуваного підлітка одночасно декілька стилів мислення є максимально вираженими та відповідно переважають над іншими. Дотримання цього ж принципу може стати причиною прямо протилежної ситуації – повна відсутність вираженості жодного зі стилів мислення.

В методиці надаються наступні короткі характеристики стилів мислення.

1. Синтетичний стиль мислення проявляється в тому, щоб створювати щось нове, оригінальне, комбінувати несхожі, часто протилежні ідеї, погляди, реалізовувати уявні експерименти. Це теоретичний стиль мислення, такі люди люблять формулювати теорії та свої висновки будують на основі теорій, люблять помічати протиріччя в чужих міркуваннях і звертати на це увагу оточуючих людей, люблять загострити суперечності і спробувати знайти принципово нове рішення, інтегруюче протилежні погляди, вони схильні бачити світ, який постійно змінюється і люблять зміни часто заради самих змін.

2. Ідеалістичний стиль мислення проявляється в схильності до інтуїтивних, глобальних оцінок без здійснення детального аналізу проблем. Особливість цього стилю мислення полягає у великій цікавості до цілей, потреб, людських цінностей, моральних проблем; вони враховують в своїх рішеннях суб'єктивні і соціальні чинники, легко сприймають різні ідеї та позиції.

3. Прагматичний стиль мислення опирається на безпосередній особистий досвід, на використання тих матеріалів та інформації, які легко доступні, прагнучи скоріше отримати конкретний результат, практичний вигравш. Поведінка представників цього стилю може здаватися поверхневою,

безладною, але вони дотримуються установки, що події у житті відбуваються без погодження, все залежить від випадкових обставин.

4. Аналітичний стиль мислення орієнтований на систематичний і всебічний розгляд запитання або проблеми в тих аспектах, які задаються об'єктивними критеріями, схильний до логічної, методичної, ретельної манери вирішення проблем. Перш ніж прийняти рішення, аналітики розробляють детальний план і стараються зібрати як можливо більше інформації, об'єктивних чинників, використовуючи глибинні теорії.

5. Реалістичний стиль мислення орієнтований тільки на визнання фактів, «реальним» вважається тільки те, що можна безпосередньо відчутти, особисто побачити або почути, доторкнутися. Реалістичне мислення характеризується конкретністю і установкою на виправлення, корекцію ситуації в цілях досягнення визначеного результату.

Методика виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка Н. Перешеїна, М. Заостровцева (див. додаток Б). Реалізація даної методики передбачає залучення експертів, у ролі яких в нашому випадку виступили педагоги, які працюють з учнями вибірки дослідження. Вчителю або класному керівнику пропонується заповнити таблицю «Основні причини відхилень у поведінці та розвитку», де перераховані можливі причини, що формують педагогічну занедбаність школяра. Респондент, що заповнює таблицю-анкету, фіксує встановлені причини, якщо вони не відображені в таблиці, то заносяться в розділ «Інші причини».

Аналіз всього матеріалу дасть можливість зробити висновки про причини щодо схильності до відхилень у поведінці даного підлітка. Результати обстеження особистості важкого підлітка заносяться в Карту обстеження. У ній представлено декілька розділів: загальні відомості, сімейне виховання, навчання, дисципліна, суспільно-трудова діяльність, оцінне ставлення до колективу, асоціальні відхилення, причини відхилень, властивості особистості, висновок, педагогічні рекомендації. Аналіз усього матеріалу дасть можливість зробити висновки щодо схильності до девіацій у дітей, яких включено до

вибірки дослідження.

Ключова цінність та перевага методики полягає в тому, що вона відображає ступінь адаптованості підлітка до різних сфер соціального життя та гармонійності взаємодії з навколишнім середовищем. Фактично за допомогою даного інструменту можна дослідити соціальну ситуацію розвитку підлітка з девіантною поведінкою.

Діагностика схильності до відхилень у поведінці О. Орла (див. додаток В). Методика О. Орла є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм девіантної поведінки.

Методика передбачає врахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних. Шкали опитувальника діляться на змістовні та службову. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особистісних установок, що стоять за цими поведінковими проявами. Службова шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного давати стосовно себе соціально-схвалювану інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції результатів за змістовними шкалами залежно від вираженості установки випробовуваного на соціально-бажані відповіді.

Методика діагностики схильності до відхилень у поведінці дитини містить такі шкали:

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала). Дана шкала призначена для вимірювання готовності випробовуваного представляти себе в найсприятливішому світлі з погляду соціальної бажаності.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил. Дана шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного до порушення яких-небудь норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей,

зразків поведінки.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки. Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку. Результати в діапазоні 50-70 Т-балів за даною шкалою свідчать про схильність випробовуваного до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, про схильність до ілюзорно-компенсаторного способу рішення особових проблем. Крім того, ці результати свідчать про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності.

4. Шкала схильності до самопошкоджуючої і саморуйнівної поведінки. Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки. Об'єкт вимірювання очевидно частково перетинається з психологічними властивостями, що вимірюються шкалою № 3.

5. Шкала схильності до агресії і насильства. Дана шкала призначена для вимірювання готовності випробовуваного до реалізації агресивних тенденцій в поведінці. Показники, що лежать в діапазоні 50-60 Т-балів, свідчать про наявність агресивних тенденцій у випробовуваного.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій. Дана шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Ця шкала має зворотній характер.

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки. Назва шкали носить умовний характер, оскільки шкала сформована з тверджень, котрі диференціюють «звичайних підлітків» та осіб із зафіксованими правопорушеннями, що можуть легко вступати в конфлікт із загальноприйнятим способом життя і правовими нормами. Дана шкала вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації делінквентної поведінки. Висловлюючись метафорично, шкала виявляє «делінквентний потенціал», який лише при певних обставинах може реалізуватися в житті дитини.

Опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Г. Айзенка (див. додаток Г). Опитувальник Г. Айзенка включає в себе опис різних

психічних станів. Опитувальник дає можливість визначити рівень тривожності, фрустрації, агресії та ригідності. Сутність проведення методики полягає у тому, що кожному респонденту пропонується опитувальник з 40 стандартних тверджень, з якими він повинен виразити згоду або незгоду. Обробка результатів за методикою відбувається за допомогою ключа. Після стандартної обробки зібраних у досліджуваних відповідей по кожному з них будується профіль схильності до переживання кожного з 4-х дисфоричних станів. Під час проведення опитувальника «Самооцінка психічних станів особистості» Г. Айзенка було запропоновано твердження, що містили опис різних психічних станів. Відповіді респондентів передбачають шкалювання. Якщо цей стан часто спостерігається, то учень ставить 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, то ставить 1 бал, якщо зовсім не підходить – 0 балів. У дітей, які показали від 0 до 7 балів – низькі показники. В учнів, чії бали складають від 8 до 14 – середній показник, при показниках від 15 до 20 – високий рівень.

Методика призначена для визначення чотирьох блоків психічних станів: тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, які важливі для визначення адаптованості підлітка до навколишнього середовища.

Діагностичні показники методики: 1) тривожність – це індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами, фрустрацією; 2) фрустрація – це психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації; 3) агресивність – це ситуативний стан, який характеризується афективними спалахами гніву чи злоби та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту; 4) ригідність – це тенденція до збереження стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору. Ці стани є важливими елементами для визначення загальних адаптивних можливостей людини.

Тест складається з 40 тверджень, по 10 тверджень у кожному блоці, відповідати на які потрібно «так» або «ні». Досліджуваним пропонується опис

психічних станів. Якщо певний стан є притаманним для опитуваного, за відповідь ставиться 2 бали; якщо притаманний, але рідко – 1 бал; якщо зовсім не притаманний – 0 балів. Твердження відібрані за результатами оцінки надійності та валідності. Для оцінки результатів необхідно підрахувати суму балів за кожну з чотирьох груп запитань.

Отримані результати було статистично оброблено, проаналізовано та узагальнено. Загалом досліджувані поставились до тестування уважно, серйозно та зацікавлено. У підсумку можна стверджувати, що наше дослідження пройшло успішно та результативно.

Результати опитувальника за методикою А. Харрісона та Р. Бремсона надані в таблиці 2.1. та для наочності на рисунку 2.1. Отримані показники стилів мислення були проранжовані за критерієм частоти зустрічаємості серед респондентів. Після підрахунку результатів обстеження за даною методикою було виявлено, що переважна більшість досліджуваних має реалістичний стиль мислення (34 / 87,18 %). Значне переважання в підлітків, схильних до правопорушень, такого стилю мислення свідчить про можливу конкретність та стереотипність їх мислення, а також досить низький розвиток абстрактного мислення. Адже реалістичний стиль мислення як один з діагностичних конструктів методики Харрісона-Бремсона тлумачиться авторами як такий, що характеризується конкретністю, вираженою спрямованістю на визнання того, що можна безпосередньо відчутти, особисто, побачити та почути, доторкнутися. Такий результат може говорити про недостатній освітній рівень респондентів. Відомо, що в підлітковому віці під впливом навчання активно формується абстрактно-логічне мислення як мислення понятійне, тобто таке що передбачає здатність до узагальнення, виділення суттєвого в об'єктах та явищах навколишньої дійсності, формування уявлень про абстрактні поняття. Виходить, що досліджувані підлітки залишились на більш ранньому етапі формування мисленнєвих процесів, а саме на етапі наочно-образного мислення, що полягає в маніпулюванні зоровими образами та характеризується конкретністю, побутовою спрямованістю. Це свідчить про значні недоліки

формування мислення у порушників дисципліни та недостатній освітній рівень.

Таблиця 2.1

Результати ранжування стилів мислення за методикою Харрісона-Бремсона за критерієм їх вираженості у досліджуваних

№ з/п	Стилі мислення	Кількість респондентів / відсоткова частка
1.	Реалістичний	34 / 87,18 %
2.	Прагматичний	30 / 76,92 %
3.	Ідеалістичний	21 / 53,85 %
4.	Синтетичний	15 / 38,46 %
5.	Аналітичний	9 / 23,08 %

На другому місці за результатами ранжування перебуває прагматичний стиль мислення (30 / 76,92 %). Досить показово, що він притаманний багатьом досліджуваним. Його перебування на одному з високих щаблів ієрархії стилів мислення говорить про спрямованість респондентів виключно на легкодоступну інформацію, що виражає їх прагнення отримати миттєвий та конкретний результат, певний практичний зиск або виграш в тій чи іншій життєвій ситуації. Опосередковано такий результат також може свідчити про значні недоліки формування мислення, низький освітній рівень респондентів. Фактично такий стиль мислення може свідчити про значні труднощі у разі необхідності вирішення інтелектуальних задач, що вимагають проходження декількох етапів мисленнєвих операцій для прийняття вірного рішення. При прагматичному стилі мислення добре вдаються тільки однокомпонентні, прості задачі. Звертає на себе увагу також виражена орієнтація респондентів на отримання легкого та швидкого результату. Саме така орієнтація може лежати в основі їх схильності до правопорушень. Адже, наприклад, у випадку здійснення крадіжок, такий підліток розмірковує так, що легше вкрати (передбачає досить просту дію), ніж заробити (здійснення декількох етапів).

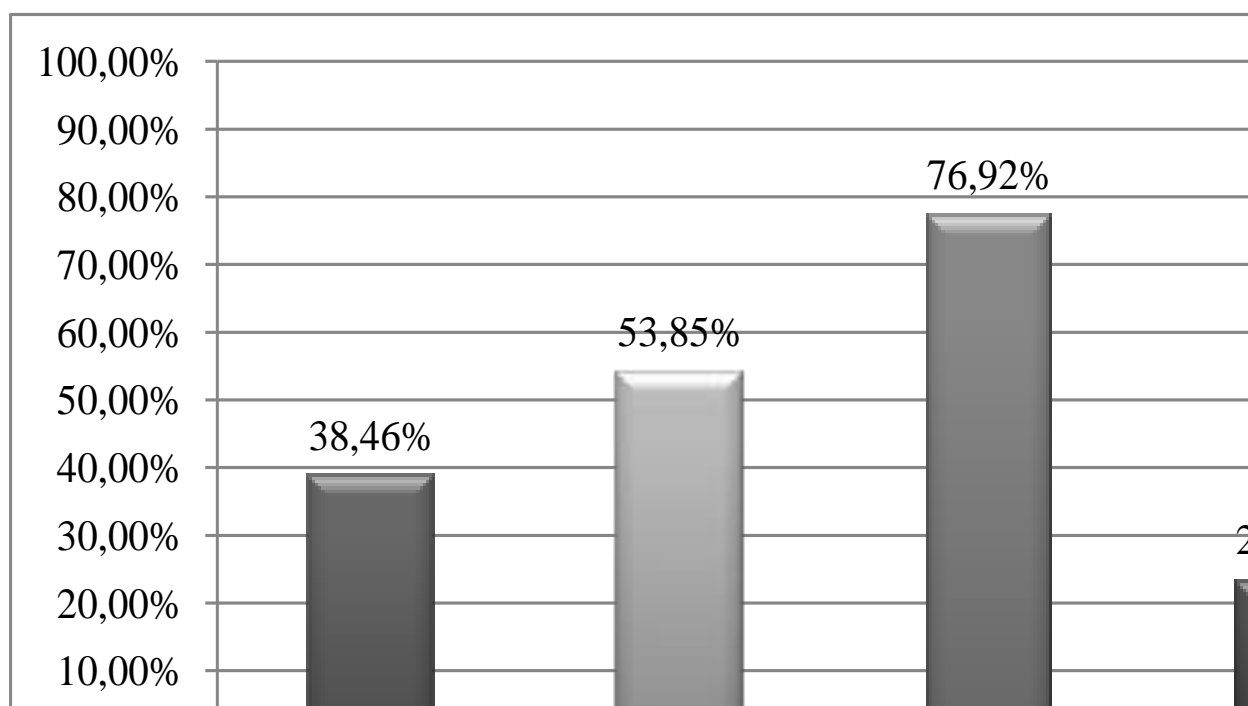

Рисунок 2.1. – Відсоткові частки вираженості стилів мислення у досліджуваних експериментальної групи.

В половини респондентів зафіксовано значну вираженість ідеалістичного стилю мислення (21 / 53,85 %). Поряд з багатьма корисними властивостями даного типу мислення (інтерес до моральних проблем, легке сприйняття різних ідей), він робить людину схильною до значної кількості когнітивних помилок, що пов'язані з тим, що замість логічного та подетального аналізу проблеми, людина покладається на власну інтуїцію, схильна до генералізації проблемної ситуації, її надмірної глобалізації та занадто узагальненого сприйняття (без виділення деталей, що ускладнює прийняття вірного рішення).

Не вираженими в експериментальній вибірці досліджуваних є такі стилі мислення як синтетичний (15 / 38,46 %) та аналітичний (9 / 23,08 %). Дані стилі мислення свідчать про високий рівень розвитку інтелектуальних здібностей та лежить в основі наукового мислення та компетентнісного підходу до вирішення проблем.

Отже, узагальнюючи отриманні дані можна зробити висновок, що неповнолітні правопорушники схильні до вирішення конкретних побутових

задач, що не вимагають великих інтелектуальних зусиль. Їх сприйняття дійсності та різноманітних життєвих ситуацій (в тому числі і ситуації взаємодії з оточуючими, з соціумом) досить спрощене та рідко викликає в них моральні дилеми, які вони схильні не помічати.

Результати, отримані за методикою О. Орла представлено у таблиці 2.2 та рисунку 2.2. Дані методики оцінювалися за стандартною шкалою Т-балів.

Таблиця 2.2

**Результати діагностики схильності до відхилень у поведінці
підлітків-правопорушників**

№ шкали	Назва шкали	Кількість респондентів / відсоткова частка
1.	Установка на соціальну бажаність	8 / 20,5 %
2.	Схильність до порушення норм і правил	32 / 82,1 %
3.	Схильність до адиктивної поведінки	25 / 64,1 %
4.	Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки	17 / 43,6 %
5.	Схильність до агресії і насильства	22 / 56,4 %
6.	Вольовий контроль емоційних реакцій	27 / 69,2 %
7.	Схильність до делінквентної поведінки	16 / 74,4 %

Як видно з таблиці 2.2 та рисунку 2.2 при діагностуванні неповнолітніх правопорушників було виявлено 8 учнів (20,5%), що мали високі показники за 1 шкалою. Це свідчить про те, що цим дітям притаманна висока мотивація соціального схвалення, що виражається у бажанні справляти гарне враження на оточуючих та відповідати соціальним очікуванням. Показовий невисокий відсоток респондентів, що отримали високий бал за даною шкалою. Це свідчить про те, що більшість респондентів байдуже ставляться до суспільної оцінки та не намагаються слідувати суспільним вимогам, мають занадто низьку мотивацію соціального схвалення, що може лежати в основі ненормативних

поведінкових проявів.

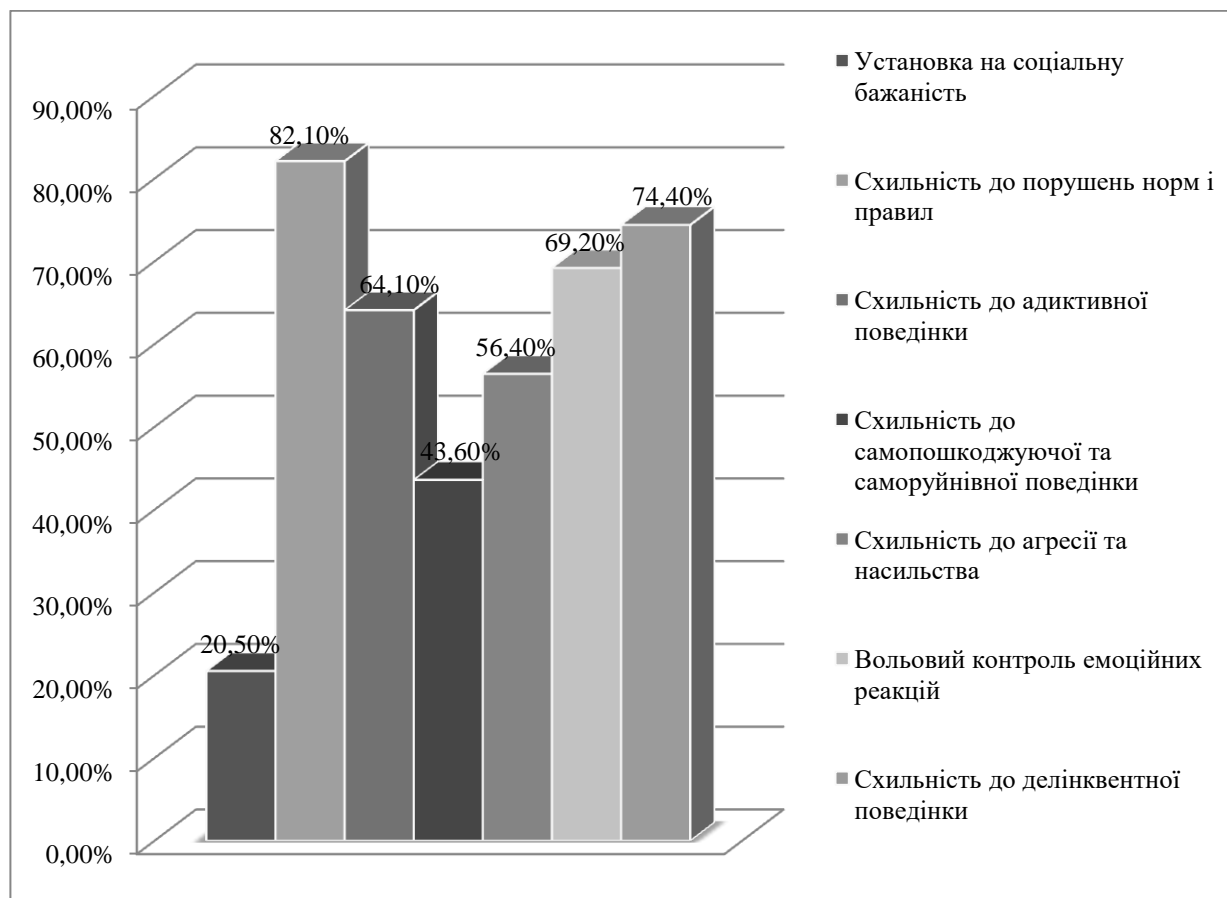

Рисунок 2.2. – Результати діагностики схильності до відхилень у поведінці неповнолітніх правопорушників

За шкалою схильності до порушення норм і правил нами досліджувалася схильність дітей до подолання будь-яких загальноприйнятих норм та правил, їх схильність до заперечення загальнолюдських цінностей та зразків поведінки. У результаті в 32 учнів (82,1 %) спостерігається поведінка, яка свідчить про вираженість зазначених тенденцій, про схильність протиставляти власні норми та цінності груповим, про наміри порушувати спокій, шукати неприємності, йти в розрід соціальним нормам і правилам.

Відповідно до 3 шкали, де нами виявлялася схильність неповнолітніх правопорушників до реалізації адиктивної поведінки, було виявлено 25 учнів (64,1 %), яким притаманна схильність до втечі від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, тобто до вживання алкогольних та наркотичних

речовин. Отже, можна констатувати досить значний відсоток дітей групи ризику, які характеризуються схильністю до залежної поведінки.

За 4 шкалою вимірюється схильність до самопошкоджуючої та саморуйнівної поведінки, де було виявлено 17 (43,6 %) учнів, які є схильними до ризику і заподіяння собі шкоди. Дані результати свідчать про низьку цінність власного життя, схильність до ризику, потребу гострих відчуттів.

Відповідно до 5 шкали нами було виявлено схильність до агресії і насильства. Аналізуючи показники цієї шкали нами було виявлено 22 (56,4 %) учнів здатних до реалізації агресивних тенденцій у своїй поведінці. Високі показники засвідчують про їх агресивну спрямованість у стосунках з іншими людьми, про схильність та прийнятність дітьми вирішувати свої проблеми за допомогою насилля, принижуючи своїх однолітків.

Шоста шкала методики дає уявлення про ступінь вольового контролю своїх емоційних реакцій. Відповіді 27 (69,2 %) учнів говорять про те, що у них переважає слабкий вольовий контроль емоційної сфери, їх небажання або неспроможність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Крім того, це свідчить про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо через поведінку, про несформованість вольового контролю своїх потреб.

За допомогою 7 шкали ми мали можливість з'ясувати схильність неповнолітніх правопорушників до делінквентної поведінки. Ця шкала містить твердження, що диференціюють «звичайних» підлітків та дітей із зафіксованими правопорушеннями, які вже мали проблеми та вступали у конфлікт із загальноприйнятим способом життя та правовими нормами. Результат вражає – 29 учнів (74,4 %) мають готовність (схильність) до реалізації делінквентної поведінки. Заспокоює те, що ця шкала виявляє «делінквентний потенціал», котрий лише при певних обставинах та умовах життя може реалізуватися в житті дитини.

Результати проведення методики Г. Айзенка «Самооцінка психічних

станів представлено в таблиці 2.3 та рисунку 2.3. Як бачимо за результатами опитувальника серед учнів щодо стану тривожності переважає середній рівень, який виявлено у 19 учнів (48,7 %). Показник тривожності цих дітей знаходиться у межах допустимого рівня. Щодо наступної групи запитань, то вони дають нам можливість з'ясувати рівень фрустрації учнів експериментальної групи.

Таблиця 2.3

Результати обстеження підлітків експериментальної групи за опитувальником самооцінки психічних станів Г. Айзенка

Психічні стани	Рівні		
	Низький	Середній	Високий
Тривожність	7 учнів (17,9 %)	19 учнів (48,7 %)	13 учнів (33,3 %)
Фрустрація	7 учнів (17,9 %)	19 учнів (48,7 %)	13 учнів (33,3 %)
Агресивність	2 учні (5,1 %)	19 учнів (48,7 %)	18 учнів (46,1 %)
Ригідність	9 учнів (23,1 %)	22 учні (56,4 %)	8 учнів (20,5 %)

Переважає середній рівень, який виявлено у кількості 19 учнів (48,7 %). Це свідчить про наявність стану фрустрації у дітей та про те, що їх лякають труднощі та невдачі. Працюючи над блоком питань, що дали нам змогу виявити рівень агресії дітей, встановлено, що він проявився є високим у досліджуваних експериментальної вибірки – спостерігається у 19 учнів (48,7 %). Цей факт говорить про те, що діти агресивні, нестримані, у них є труднощі у спілкуванні з однокласниками, вчителями й вихователями, батьками, або особами, що їх замінюють. Щодо стану ригідності, то тут переважає середній рівень, який виявлено у 22 учнів (56,4 %).

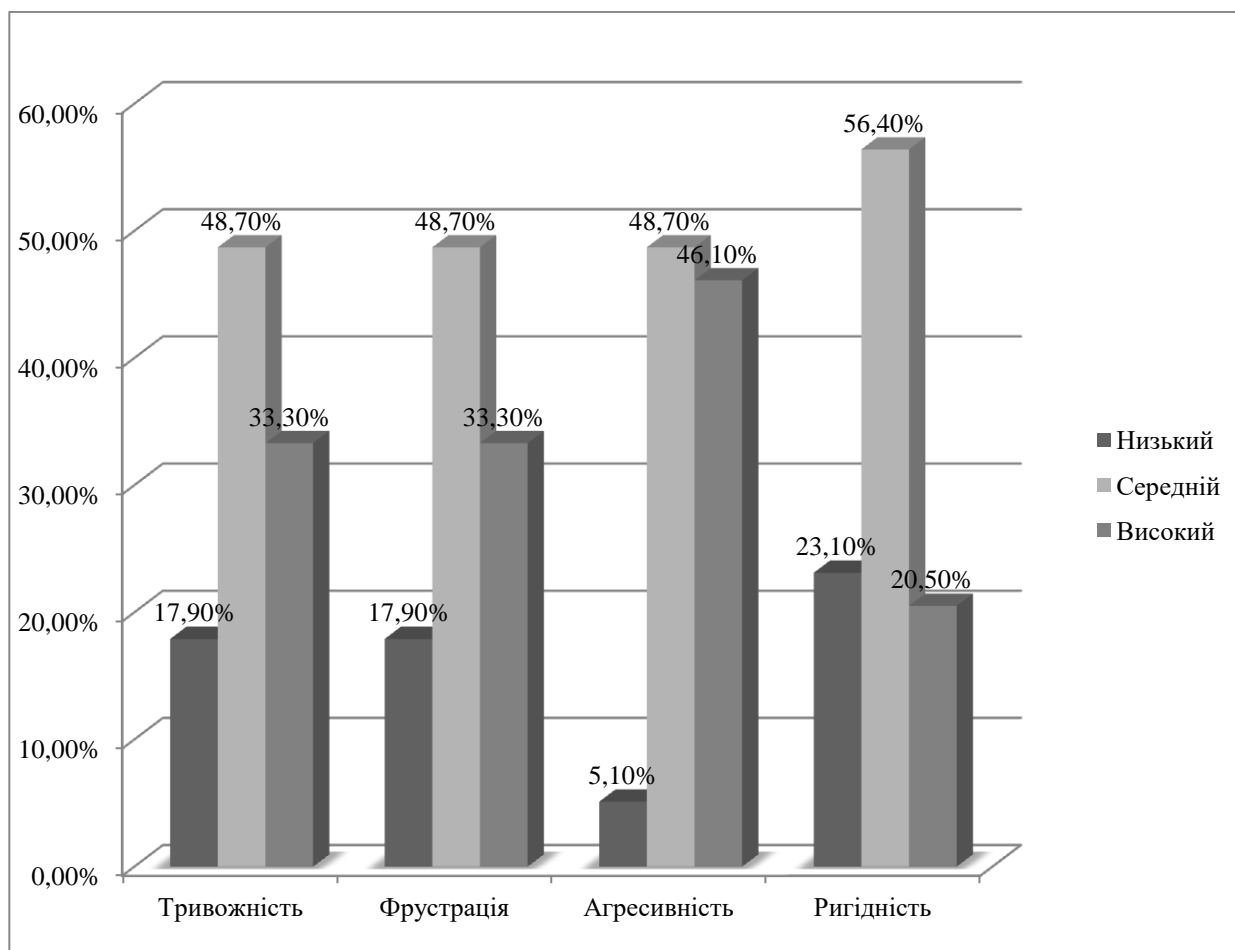

Рисунок 2.3 – Результати обстеження підлітків експериментальної групи за опитувальником самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Необхідно також зупинитися на методиці виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка (Н. Перешеїна, М. Заостровцева). У нашому дослідженні взяли участь 9 педагогів, які безпосередньо працюють у класах, з якими ми проводили роботу. Було з'ясовано, що до найбільш поширених причин (за результатами опитування та на думку педагогів) відносяться: вплив сім'ї (авторитарний та індіферентний стилі виховання, халатне ставлення до виховання дітей); несприятливі психологічні умови розвитку в сім'ї, а саме відсутність батьківського авторитету (67 % сімей від загальної кількості сімей); судимість батьків (2 %); жорстокість і насильство в сім'ї, алкоголізм, чванство, культ фізичної сили в сім'ї, неадекватні вимоги до дитини (86 % сімей); відсутність довірливих стосунків між дітьми та батьками (78 %); відсутність сімейних традицій (83 % сімей) (таблиця 2.4).

Отже, за результатами дослідження за схемою спостереження Н. Перешеїна та М. Заостровцева встановлено, що особливу значущість в плані виникнення девіацій має вплив соціального середовища. При цьому девіантна поведінка підлітків розуміється як результат прагнення відповідати культурним цінностям, що суперечать узвичаєному морально-етичному порядку. Відхилення у поведінці та девіантна соціалізація виникають у процесі взаємодії з тими, хто заохочує порушення етичних і моральних норм та правил, при обмеженості контактів з тими, хто їх підтримує. 36 % продіагностованих дітей мають досвід спілкування з девіантними однолітками, дружбу з підлітками із груп з негативною суспільною спрямованістю або ж, що є найстрашнішим, вплив дорослих з антигромадськими схильностями, серед яких можуть бути близькі та рідні. Такі діти захоплюються відвідуванням дискотек, інтернет-клубів, безконтрольним недозованим переглядом фільмів жахів, еротики, діти прагнуть до жорстокості та насильства. 35 % респондентів вказали в захопленнях перегляд провокативних телепередач та інтернет-сайтів, оскільки ці випробовувані мають необмежений доступ до інтернет-джерел у мобільних додатках, в сім'ї або у друзів.

Таблиця 2.4

Причини формування схильності до протиправної поведінки

№ з/п	Причини	Відсоткові частки
1.	Вплив сім'ї авторитарний та індиферентний стилі виховання, халатне ставлення до виховання дітей	67 %
2.	Несприятливі психологічні умови розвитку в сім'ї, а саме відсутність батьківського авторитету	67 %
3.	Судимість батьків	2 %

Продовження таблиці 2.4

4.	Жорстокість і насильство в сім'ї, алкоголізм, чванство, культ фізичної сили в сім'ї, неадекватні вимоги до дитини	86 %
5.	Відсутність довірливих стосунків між дітьми та батьками	78 %
6.	Відсутність сімейних традицій	83 %

На наступному етапі статистичної обробки отриманих результатів емпіричного дослідження було залучено другу групу досліджуваних (контрольна група). До її складу увійшли діти такого ж віку, що і досліджувані експериментальної групи. Єдина відмінність полягала в тому, що поведінка досліджуваних контрольної групи характеризується нормативністю, тобто в них немає схильності до протиправної поведінки. Отже, експериментальна група складала дітей, що перебувають на внутрішньошкільному обліку у зв'язку з проблемами із законом та важковиховуваністю, контрольна група – звичайних підлітків. Результати обстежень контрольної групи надали практичні психологи закладів, на базі яких проводилось емпіричне дослідження. Після цього було порівняно показники цих груп дітей за всіма шкалами методик Г. Айзенка та Харрісона-Бремсона з використанням t-критерію Стьюдента. Результати порівняння представлені в таблиці 2.5.

Отже, що зафіксовано статистично достовірні відмінності за шкалами «Тривожність», «Фрустрація», «Агресивність», «Ригідність», «Ідеалістичний стиль мислення», «Аналітичний стиль мислення». В підлітків з нормативною поведінкою показники за шкалами «Тривожність», «Фрустрація», «Агресивність», «Ригідність», «Ідеалістичний стиль мислення» на статистично достовірному рівні нижче, ніж респондентів з делінквентною поведінкою (рисунок 2.4, 2.5).

Таким чином, результати порівняння за критерієм Стьюдента повністю підтверджують основне припущення кваліфікаційної роботи. Це означає, що в

основі соціальної дезадаптації підлітків лежать такі стани як тривога, фрустрація, агресія, ригідність. Для них також характерний занадто конкретний, спрощений стиль мислення. В той же час підлітки з нормативною поведінкою характеризуються більшою психоемоційною стійкістю, а також відрізняються аналітичним стилем мислення, що полегшує їх орієнтацію у різноманітних життєвих ситуаціях, у тому числі у ситуаціях спілкування.

Таблиця 2.5

Результати порівняння підгруп досліджуваних з делінквентною та нормативною поведінкою

№ з/п	Шкали	Середні значення досліджуваних з нормативною поведінкою	Середні значення досліджуваних з делінквентною поведінкою	t-критерій Стьюдента	p	Позначки про статистично достовірні відмінності
1.	Тривожність	4,25	10,42	5,819717	t>0,01	+
2.	Фрустрація	2,875	9,00	3,51325519	t>0,01	+
3.	Агресивність	5,75	10,85	2,24178	t>0,05	+
4.	Ригідність	6,5	11,42	2,60176753	t>0,05	+
5.	Синтетичний	12,5	11,64	0,15640019	t<0,05	
6.	Ідеалістичний	12,125	27,21	1,99807	t>0,05	+
7.	Прагматичний	24,625	19,85	1,02330902	t<0,05	
8.	Аналітичний	33,9375	18,85	2,52372404	t>0,05	+
9.	Реалістичний	16,8125	22,43	0,87239273	t<0,05	

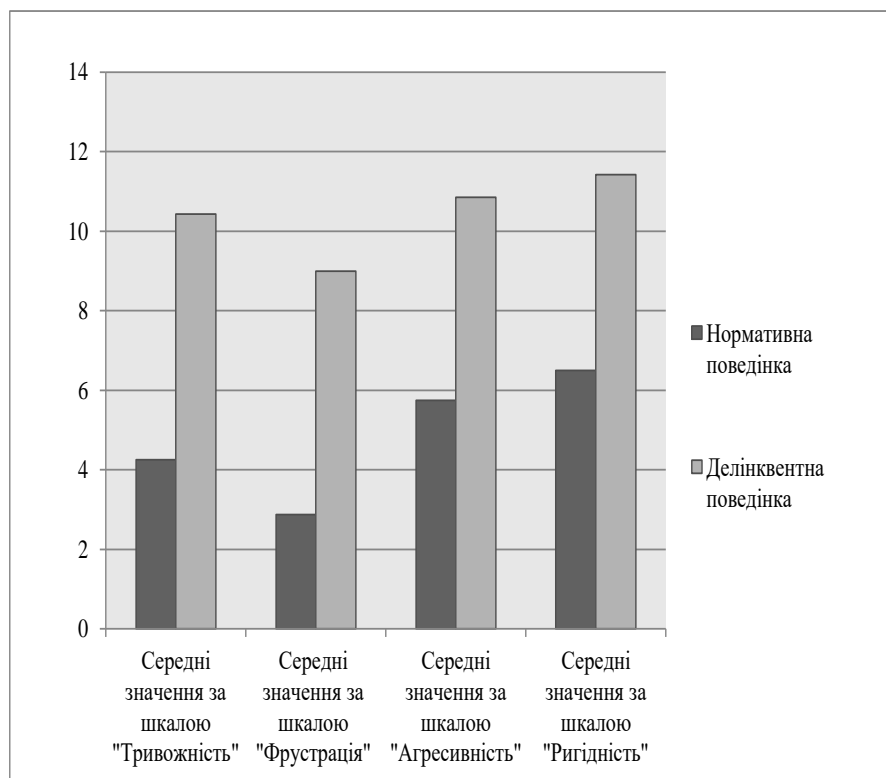

Рисунок 2.4. – Середні показники досліджуваних контрольної та експериментальної групи за методикою Г. Айзенка.

Гіпотеза експериментального дослідження полягала в тому, що результативність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками передбачає розробку моделі їх ресоціалізації, у відповідності до якої реалізується попередня оцінка наявного рівня соціальної адаптації підлітків у різних сферах життя та їх специфічних потреб, передбачається тісна взаємодія різнопрофільних спеціалістів, робиться акцент на сприянні появі позитивного соціального оточення та досвіду корисних соціальних вчинків, формуванні в зазначеній категорії підлітків позитивних цінностей, реалістичної оцінки своєї життєвої ситуації,

потреби самовдосконалення, моделі оптимістичного майбутнього.

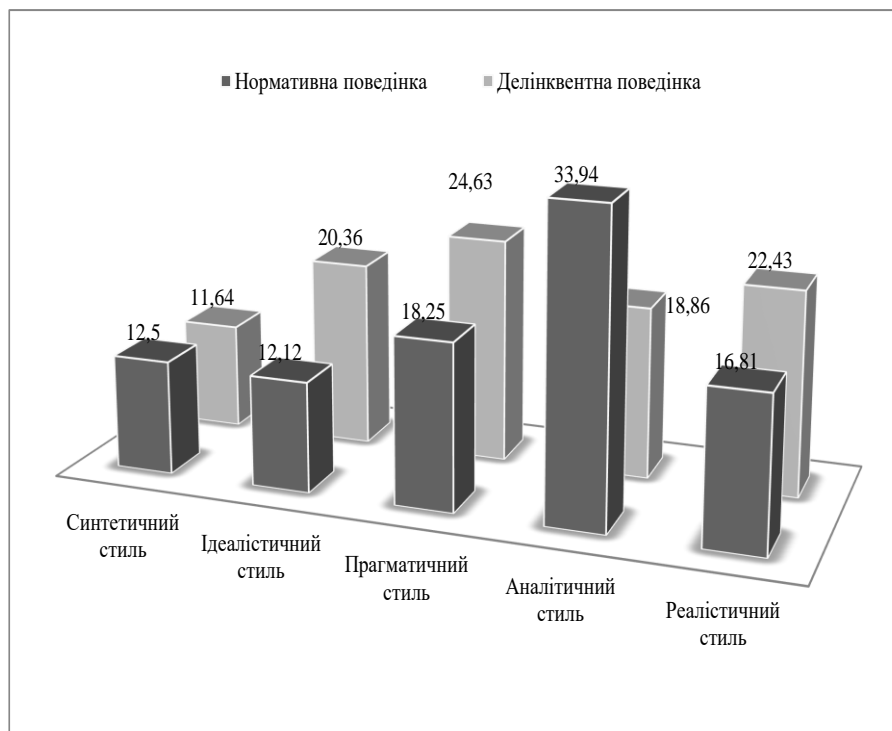

Рисунок 2.5. – Середні показники досліджуваних контрольної та експериментальної групи за методикою Харрісона-Бремсона.

Отже, спираючись на отримані результати дослідження, можна стверджувати що гіпотеза підтвердилась, а перераховані в ній «проблемні зони» соціальної ситуації та внутрішніх особливостей неповнолітніх правопорушників дійсно мають місце в реальності. Отже, після отримання необхідних даних можна безпосередньо переходити до розробки моделі ефективної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

2.2. Обґрунтування моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти

За результатами статистичної обробки даних емпіричного дослідження можна побудувати орієнтовну схему виникнення схильності підлітків до скоєння злочинів (рисунок 2.6).

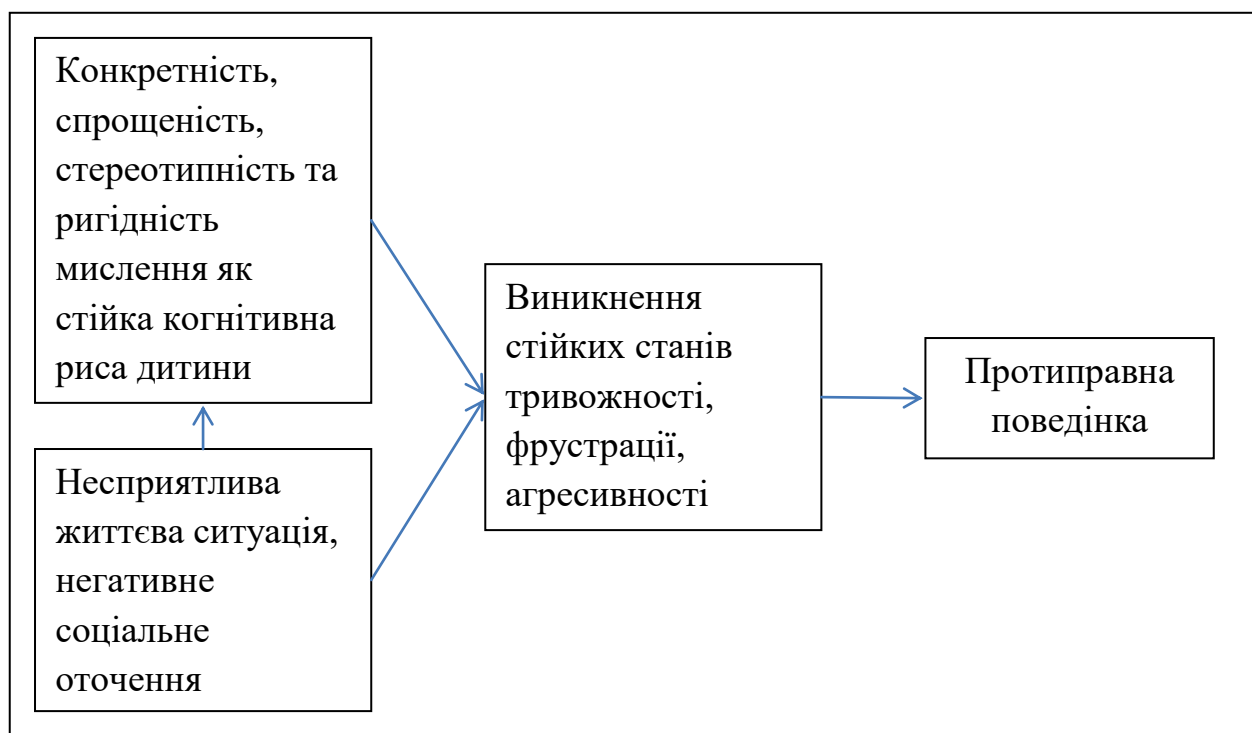

Рисунок 2.6. – Орієнтовна схема формування протиправної поведінки за результатами статистичної обробки даних емпіричного дослідження.

Для більш ефективної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в умовах звичайної масової школи нами було розроблено модель, в якій обґрунтовано мету, завдання, функції, принципи та виокремлено елементи змісту.

Оскільки, як показало емпіричне дослідження, проблеми соціальної та педагогічної занедбаності є основними причинами, за якими підлітки починають конфліктувати з законом, вирішення питання про їх ресоціалізацію неможливо без створення належних умов їх утримання, поліпшення здоров'я,

фізичного і духовного розвитку, підвищення якості їх освіти, виховання готовності до свідомого соціально-нормативного життя, встановлення стійких конструктивних контактів із зовнішнім світом.

З огляду на це основною метою ресоціалізації неповнолітніх підлітків, схильних до скоєння правопорушень, є збереження їх здоров'я, гідності, формування у них почуття відповідальності і навичок, що сприяють примиренню з суспільством, прийняття суспільних норм, виконання вимог законів, формування відповідальності, сприяння самостійному задоволенню ними життєвих потреб.

Отже, в результаті проведеного експериментального дослідження було встановлено, що побудова моделі ресоціалізації асоціальних підлітків має переслідувати вирішення наступних завдань:

- формування стійкої законослухняної поведінки;
- підвищення адаптаційних можливостей та включення в повноцінне соціальне життя, сприяння появі позитивного соціального оточення;
- виховання у підлітків почуття відповідальності за себе перед своєю сім'єю і суспільством;
- сприяння накопиченню досвіду соціально корисних вчинків;
- підвищення освітнього рівня неповнолітніх правопорушників, розвиток мислення, зміна нераціональних, дезадаптивних, асоціальних когніцій;
- формування позитивних цінностей та просоціальних рис характеру.

В основу моделі ресоціалізації було покладено декілька широко відомих в педагогічній науці принципів, а саме принцип гуманізму, принцип природовідповідності, принцип культуровідповідності, принцип відкритості, принцип інтеграції [16, 46, 74]. Дотримання зазначених принципів дозволить максимально ефективно впливати на виділені в завданнях «мішені» педагогічно-виховної роботи.

Основоположним в моделі служить принцип гуманізму впроваджений такими педагогами та психологами як І. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Цей принцип передбачає максимальне занурення та

проникнення в сутність запитів і інтересів проблемного підлітка. У розробленій моделі принцип гуманізму передбачає:

- визнання цінності кожного підлітка як особистості, повагу до його людської гідності, незалежно від рівня його розвитку і виховання, здібностей і соціального статусу;

- дотримання та забезпечення законних прав та інтересів асоціального підлітка під час взаємодії з ним, а також при здійсненні будь-якої сумісної діяльності;

- гуманізацію відносин суб'єктів мікросередовища (адміністрація школи, педагоги, вихователі груп подовженого дня) з проблемними підлітками, що передбачає першочергове забезпечення їх інтересів.

В той же час є очевидним, що на ефективність процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників впливає вплив макросередовища як необхідна умови розвитку особистості, активності самої особистості, що виявляється в вибіркового ставленні до суб'єктів відкритого соціуму, до його цінностей. У зв'язку з цим принцип гуманізму в моделі передбачає гідне ставлення суспільства до таких підлітків, незалежно від того, в якому фізичному, матеріальному, соціальному положенні вони знаходяться, а саме:

- визнання права кожного підлітка бути самим собою;
- усвідомлення милосердя як першої сходинки гуманізму, яке має спиратися не на жалість і співчуття, а на бажання допомогти підліткам, схильних до правопорушень, в інтеграції їх в суспільство [15, 16].

В історії розвитку педагогічної думки до розкриття сутності принципу природовідповідності зверталися багато вчених-педагогів П. Блонський, В. Кашенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників має здійснюватися з урахуванням їх вікових та статевих особливостей. Не можна також забувати про врахування індивідуально-психологічних особливостей «складних» підлітків, що пов'язані з їх відхиленням від норми (наприклад, наявність акцентуацій характеру). В процесі здійснення виховних заходів ресоціалізації необхідно спиратися на

позитивні якості цільової аудиторії виховного впливу, сильні сторони їх особистості, розвивати ініціативу, самостійність та відповідальність.

Необхідність дотримання принципу культуровідповідності обумовлена самою природою людини, оскільки вона народжується як біологічна істота, а стає особистістю, засвоюючи соціальний досвід, який передається в процесі виховання і розвитку особистості від одного покоління до іншого. Принцип культуровідповідності передбачає престиж загальнолюдських цінностей, визнання людини як самоцінності, сім'ї як природного середовища існування, праці як основи життєдіяльності. Цей принцип є продовженням і розвитком принципу природовідповідності. Як показують численні дослідження, в тому числі і наше, проблемний підліток зі сформованими асоціальними проявами має відхилення у фізичному, психічному, соціальному розвитку. Тому привиття йому культурних цінностей – складний процес.

Принцип відкритості реалізується в наданні кожному підлітку вибору свого освітнього маршруту в рамках існуючих можливостей.

Принцип інтеграції передбачає координацію зусиль основних суб'єктів мікро- та макро- соціально-педагогічного середовища, що беруть участь в процесі ресоціалізації підлітків цієї соціальної категорії. Основними функціями розробленої і реалізованої на практиці структури моделі ресоціалізації є:

- відновна – відновлення тих позитивних якостей підлітків, які ними втрачено, наприклад, гуманне ставлення до іншої людини як до цінності, наполегливість в досягненні мети, ініціативність, милосердя і т.д.;

- компенсуюча – формування прагнення викоринити той чи інший недолік за рахунок опори на позитивні якості підлітка. При цьому необхідно створювати для нього ситуацію успіху, знайти позитивне в його поведінці;

- активізуюча – стимулювання позитивної суспільно корисної діяльності шляхом схвалення або засудження, небайдуже емоційне ставлення до особистості проблемного підлітка під час навчання, здійснення трудової діяльності тощо;

- виправна – застосування різноманітних методів заохочення,

навіювання, переконання, прикладу і т.д. (їх класифікацію запропоновано в першому розділі), пов'язаних з корекцією поведінки, формуванням соціально-сприятливих життєвих прагнень;

- освітньо-виховна – забезпечення цілеспрямованого педагогічного впливу на поведінку і навчання підлітка шляхом використання всього навчально-виховного потенціалу;

- профілактична – усунення причин, умов і чинник, що викликають будь-які відхилення в особистості підлітка шляхом формування активної життєвої позиції, що сприяє інтеграції їх у суспільство, оволодіння необхідними вміннями та навичками з самообслуговування, позитивними соціальними ролями, отримання необхідної освіти [81].

В ході емпіричного дослідження встановлено, що успішність процесу ресоціалізації особистості засуджених підлітків досягається цілеспрямованою взаємодією суб'єктів мікро- та макро соціально-педагогічного середовища. В ході проведених бесід з неповнолітніми правопорушниками було виявлено цінності, якими вони особливо дорожать: мова йде про особисту свободу та безпеку (це напевно найбільш часто фрустровані потреби цієї категорії осіб). У зв'язку з цим в структурі моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників передбачено їх спілкування з суб'єктами макросередовища (фахівцями різних галузей, від яким можна отримати як моральну підтримку, так і спеціалізовану допомогу). Значущим елементом структури моделі є сім'я, друзі, успішні однокласники, сусіди, знайомі, що сприяє ресоціалізації підлітків.

Важливою сферою, що володіє значним ресоціалізаційним потенціалом, є сфера дозвільної діяльності проблемних підлітків, в якій вони себе почувають максимально захищено та невимушено. Результати численних досліджень засвідчують, що участь неповнолітніх правопорушників в різноманітних дозвільних групах призводить до більшої врівноваженості, зниження агресивності, збільшення власної ініціативи та в цілому до поліпшення психологічного клімату в мікросередовищі таких підлітків. Основними формами проведення дозвілля є спортивні та культмасові заходи, робота в

бібліотеках, взаємодія із засобами масової інформації та інші. Особливу увагу слід приділяти організації спортивних заходів. Систематичні заняття підлітків в різних студіях (театральній, музичній), гуртках (художньому, різьблення по дереву, ремонт меблів, приладів та ін.) сприяють, перш за все, естетичному сприйняттю світу, придбанню практичних і трудових умінь в різних видах діяльності. В дозвільній діяльності підлітків особливо яскраво проявляється самоврядування, творчий початок, самостійність.

Перебудова моральної свідомості таких підлітків здійснюється в нерозривному зв'язку з формуванням позитивного досвіду життєдіяльності. Отже, в змістовному плані дозвілля включає спілкування підлітків один з одним, зустрічі з родичами, спортивно-оздоровчу діяльність, розважальну діяльність (прогулянки, перегляд телепередач, слухання музики); інтелектуально-пізнавальну діяльність активного характеру (читання, заняття в гуртках, відвідування навчальних факультативів); художню і технічну творчість; любительську діяльність прикладного характеру (гра на гітарі, різьблення по дереву, робота з металом). Подібні заходи допомагають гуртувати і розвивати колектив класу, в якому навчаються важкі підлітки, сприяють розвитку їх пізнавального інтересу і підвищення культурного рівня. Необхідно чітко планувати дозвільні заходи: з одного боку, щоб вони не носили формальний характер, з іншого – навчали правильному плануванню свого часу, так як відсутність навичок в плануванні вільного часу і вміння розпоряджатися ним – одна з основних причин скоєння правопорушень підлітками [9, 16].

Детальне обґрунтування моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, дозволило виділити її ключові елементи, що представлені на рисунку 2.7.

Відповідно до розробленої моделі можна запропонувати ряд заходів різної спрямованості (організаційно-методичні, консультативні, просвітницькі, зв'язки з громадськістю тощо), що буде доцільно включати до річного плану роботи соціального педагога в школі у розділі профілактики правопорушень в

учнівському середовищі:

- проведення рейду «Урок»;
- проведення профілактичної бесіди з елементами тренінгу «Шкідливі звички – підступні вороги людства»;

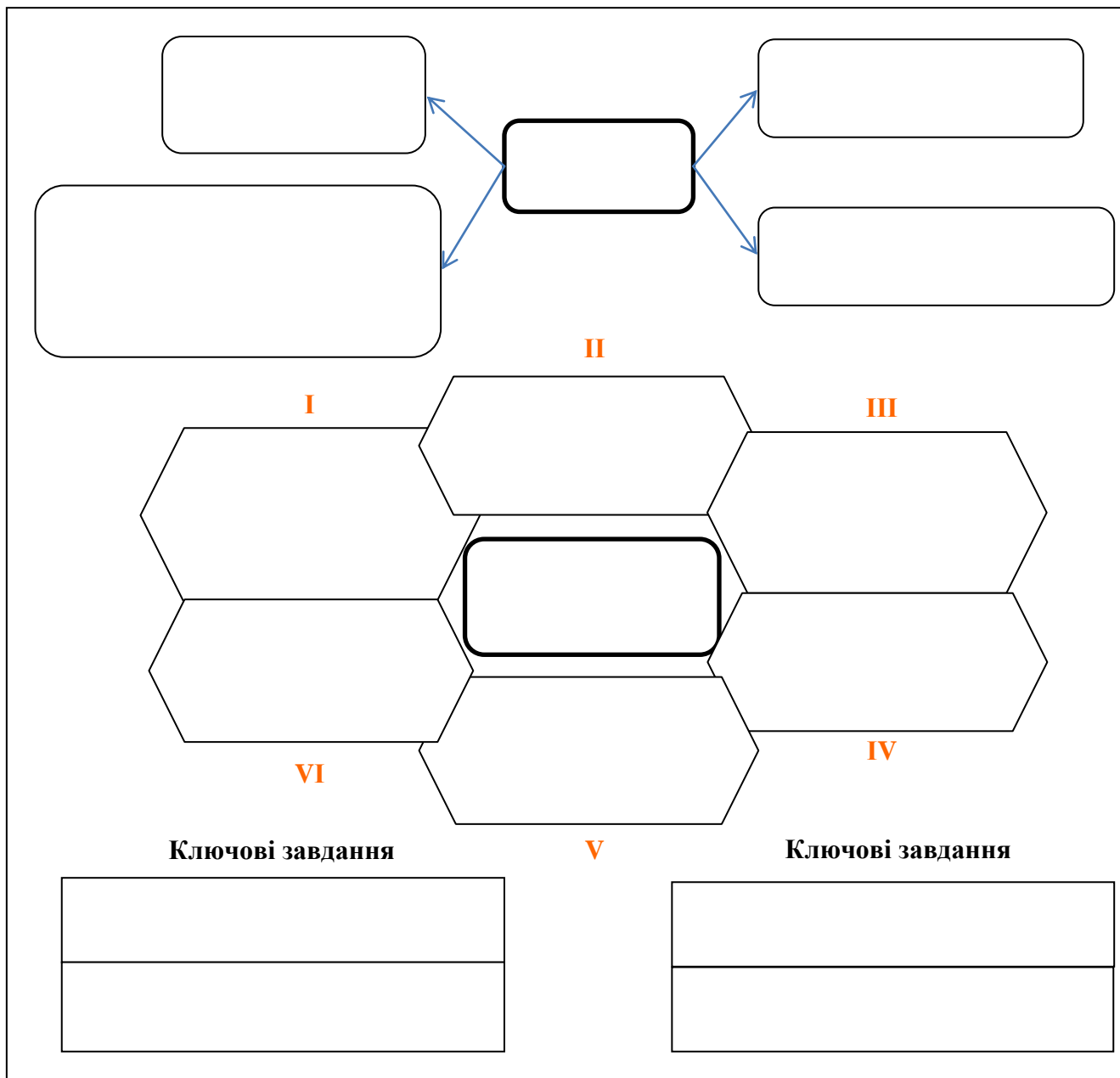

Рисунок 2.7. – Модель ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в закладі загальної середньої освіти.

- консультування класних керівників та батьків учнів, які перебувають на ВШО з метою підвищення рівня усвідомленості поведінкових проявів та

соціальної відповідальності цих учнів;

- взаємодія зі службами у справах дітей щодо координації роботи з учнями, які схильні до правопорушень та сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- виховні години, лекторії, превентивні бесіди, заняття з використанням відеоматеріалів щодо здорового способу життя, подолання негативних поведінкових проявів, запобігання проявів насильства в учнівському середовищі, запобігання торгівлі людьми, попередження травматизму, запобігання дитячому алкоголізму та тютюнопалінню;

- залучення окремих спеціалістів та служб до виховної роботи з учнями;

- профілактика та виявлення фактів порушень внутрішньошкільного розпорядку, виявлення учнів, які мають бути поставлені на внутрішньошкільний облік;

- постійний контроль за відвідуванням учнями школи;

- здійснення просвітницьких заходів:

- виступи на батьківських зборах з актуальних проблем захисту дитинства і прав дитини, попередження девіантних проявів серед підлітків, асоціальної поведінки та правопорушень;

- участь у педагогічних нарадах з висвітлення соціально-педагогічних питань та інформування педколективу з питань правової просвіти вихованців школи;

- інформування про відповідальність учнів за правопорушення;

- відвідування сімей, які потребують підвищеної педагогічної уваги та соціально-правового захисту з метою обстеження матеріально-побутових умов (аналіз умов проживання, складання відповідних актів обстеження), якісний аналіз даних обстеження житлово-побутових умов вихованців закладу освіти з метою раннього виявлення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах та виховуються в неблагонадійних сім'ях;

- виявлення учнів «зони ризику», які характеризуються задовільною поведінкою, але мають високу вірогідність появи дезадаптивних проявів у

майбутньому;

- організація профілактичних бесід працівників ювенальної превенції національної поліції з учнями школи щодо відповідальності за вчинення протиправних дій.

2.3. Рекомендації щодо профілактики формування в підлітків протиправної поведінки

На основі проведеного теоретичного та емпіричного вивчення проблеми ресоціалізації неповнолітніх правопорушників нами розроблено теоретичні та практичні рекомендації педагогічним працівникам шкіл (в першу чергу відповідальним за соціально-педагогічний супровід дітей облікових та пільгових категорій: заступник директора з виховної роботи, соціальний педагог) щодо вдосконалення процесу ресоціалізації даної категорії осіб в умовах закладу загальної середньої освіти.

Базові теоретичні рекомендації:

- психолого-педагогічна діяльність в закладі загальної середньої освіти має бути підпорядкована головній меті ресоціалізації неповнолітніх правопорушників;

- не можна ігнорувати ресоціалізуючий потенціал трудової діяльності, оскільки перевиховання відбувається в праці;

- застосування диференційованого підходу до психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками дозволяє отримати відчутні позитивні результати ресоціалізації;

- умовою успішної ресоціалізації підлітків, що мають проблеми із законом, є перехід до стосунків співпраці та взаємної довіри, подолання відчуження від позитивного середовища та суспільних цінностей;

- необхідно використовувати виховний потенціал ради школи та

підклучальної ради, що дозволяє активно залучати батьків та інших референтних осіб до процесу ресоціалізації;

- особистість неповнолітнього правопорушника має бути в центрі уваги педагогів та вихователів;

- демонстрація власного прикладу, повна відкритість у спілкуванні з вихованцями, дотримання норм закону та моралі дорослими є однією з найважливіших умов успішної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Практичні рекомендації заступникам директора з виховної роботи та соціальним педагогам соціально-психологічних служб закладів освіти.

Робота з сім'ями:

- допомога в налагодженні взаємодії батьків з педагогами в навчально-виховному процесі;

- з метою вивчення і відстеження змін умов життя і ситуації в сім'ї, проведення обстеження житлово-побутових умов учнів, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, внутрішньошкільному обліку і знаходяться в соціально небезпечному становищі;

- контроль за організацією режиму дня дитини, усунення її бездоглядності;

- виявлення сімей, які перебувають в соціально небезпечному становищі й надання їм допомоги в навчанні та вихованні дітей, сприяння нормалізації ситуації в даних сім'ях;

- допомога в організації позаурочної діяльності дитини (гра, праця, творчість, пізнання навколишнього світу, спілкування в сім'ї);

- ведення спостереження за дітьми, що перебувають на внутрішньошкільному обліку як важковиховувані з делінквентною поведінкою, а також із сімей, які опинилися у важкій життєвій ситуації.

Робота з учнями:

- виявлення та облік дітей, які перебувають в соціально небезпечному становищі, а також тих, які не відвідують або систематично пропускають без поважних причин заняття в навчальному закладі, реалізація заходів щодо їх

виховання і одержання ними загальної освіти;

- вивчення особливостей особистості учнів, їх мікросередовища, умов життя;

- здійснення комплексу заходів щодо виховання, освіти, розвитку і соціального захисту дитини в закладі освіти та за місцем проживання дитини;

- якісна охорона прав дитини, соціальна допомога учням, що перебувають в соціально небезпечному положенні;

- організація літнього відпочинку, дозвілля та зайнятості дітей ВШО;

- створення бази даних про дітей, які мають проблеми в соціальній адаптації;

- активне залучення дітей даної категорії до участі у гуртках, спортивних секціях за інтересами;

- реалізація програм, проведення занять, спрямованих на формування законослухняної поведінки;

- робота щодо формування здорового способу життя, забезпечення охорони життя і здоров'я учнів під час освітнього процесу;

- сприяння створенню психологічного комфорту і безпеки особистості дитини, встановлення гуманних, морально здорових стосунків у соціальному середовищі;

- виявлення інтересів і потреб дитини, труднощів і проблем, відхилень у поведінці учнів та своєчасне надання їм соціальної допомоги й підтримки;

- включення неповнолітніх правопорушників в активну сумісну діяльність на основі використання її позитивних інтересів і здібностей;

- організація різних видів соціально значущої діяльності учнів, заходів, спрямованих на розвиток соціальних ініціатив, реалізацію соціальних проектів і програм;

- взаємодія з іншими організаціями та установами для вирішення соціальних проблем сім'ї, дитини, що провокують виникнення відхилень в поведінці, спонукують до порушення закону.

Підводячи підсумок здійсненої роботи, можна констатувати достовірність

висловленого на початку припущення, що в загальному вигляді передбачало в якості важливої соціально-педагогічної умови ефективної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників розробку моделі, в якій виділено комплекс різноспрямованих компонент: зовнішні складові організації виховного впливу, що впливають на особистісні детермінанти та призводять до відповідних внутрішніх змін, що мають відбутися з підлітком, для виправлення делінквентної поведінки.

ВИСНОВКИ

З огляду на щорічне зростання підліткової злочинності значущим напрямом соціально-педагогічних досліджень є розробка та впровадження діючої моделі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Досягненню саме цієї мети було присвячено дану кваліфікаційну роботу. При цьому основною її особливістю є те, що, зважаючи на недостатнє висвітлення соціальної роботи з делінквентними підлітками в звичайній масовій школі, вона спрямована на розкриття специфіки здійснення ресоціалізації неповнолітніх, схильних до правопорушень, саме в умовах закладу загальної середньої освіти.

Поетапне вирішення поставлених завдань кваліфікаційної роботи дозволяє зробити ряд важливих висновків.

1. Теоретично досліджено стан вирішення проблеми ресоціалізації схильних до правопорушень підлітків, розкрито сутнісні характеристики явища протиправної поведінки, його причини та наслідки для суб'єкта злочинної діяльності. В результаті теоретичного дослідження проблеми ресоціалізації можна зробити висновок, що універсальним принципом здійснення ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, що вбирає та виражає останні досягнення педагогічної науки, є спрямованість педагогічної діяльності на кардинальні внутрішньособистісні зміни, ціннісну переорієнтацію неповнолітнього правопорушника (його внутрішнє «переродження») з одночасним урахуванням його соціальної ситуації розвитку та відповідно впливу, що здійснюється найближчим соціальним оточенням. Тобто головною умовою успішної ресоціалізації асоціальних підлітків виступає, в першу чергу, їх особистісний розвиток, що передбачає усвідомлення соціальної цінності гуманності та правослухняної поведінки. Глибинною основою цих позитивних особистісних змін виступає формування адекватної самооцінки та підвищення рівня критичності по відношенню до власних поведінкових проявів, а також оволодіння провідним для підліткового віку видом діяльності. В свою чергу

одним з найбільш повних та влучних тлумачень явища ресоціалізації є його розуміння як педагогічно орієнтованої комплексної системи психологічних, соціально-виховних, професійних, юридичних та медичних заходів впливу, спрямованих на відновлення особистісного і соціального статусу підлітків, їх індивідуальної та суспільної цінності, порушених функцій організму і працездатності, з метою їх повноцінного включення в суспільне життя.

2. В результаті детального аналізу методів, засобів та форм виправного впливу на неповнолітніх правопорушників було побудовано їх (тобто методів та форм) розгорнуту класифікацію. В основу даної класифікації покладена інтенсивність та стиль взаємодії дорослого з неповнолітнім правопорушником. В запропонованій класифікації виділено три групи методів ресоціалізуючого впливу на неповнолітніх правопорушників: 1) організаційні методи – передбачають мінімальну безпосередню взаємодію вихователя з вихованцем, а виховний вплив здійснюється за рахунок раціонального режиму дня, залучення до різних форм активності та діяльності, регламентованих адміністрацією закладу освіти; 2) психолого-педагогічні методи – в основі лежить педагогічне спілкування, що має на меті опосередковану через зміну психоемоційного стану, а також створення різноманітних та сильних емоційних вражень зміну поведінки в кращу сторону (без використання прямого примусу та критики зі сторони дорослого). Вплив здійснюється з урахуванням внутрішніх умов особистості вихованця, його самооцінки та емоційного стану; 3) адміністративно-правові методи – передбачають активний, інтенсивний та безпосередній вплив вихователя на поведінку неповнолітніх правопорушників за допомогою прямих заборон, покарань, заохочень, застосуванням передбачених законодавством санкцій та винагород з метою зовнішнього контролю їх поведінки. Мета використання адміністративно-правових методів – швидка зміна небажаної поведінки.

3. Емпірична частина кваліфікаційної роботи полягала в експериментальному дослідженні соціальних та особистісних характеристик, потреб та соціальної ситуації розвитку «складних» підлітків. В результаті

проведеного дослідження встановлено, що для більшості досліджуваних неповнолітніх правопорушників характерне конкретне, стереотипне мислення з вираженою побутовою спрямованістю, орієнтацією на чуттєво доступні речі та явища, на легкодоступну інформацію, переробка якої не вимагає здійснення складних розумових операцій. В той же час розвиток абстрактно-логічного мислення виявився недостатнім, що свідчить про досить низький освітній рівень зазначеної категорії підлітків та обумовлює досить спрощене, морально «пласке» сприйняття дійсності. Серед важливих соціально-психологічних особливостей досліджуваних підлітків було виявлено наступні: низька мотивація соціального схвалення, протиставлення власних норм та цінностей груповим, схильність до ризику та адиктивної поведінки, потреба у гострих відчуттях, схильність до агресії та насильства, низький вольовий контроль своїх емоцій та потреб, готовність до делінквентної поведінки, підвищений рівень психоемоційної напруженості та фрустрації. Соціальна ситуація розвитку досліджуваної групи характеризується неконструктивними стилями виховання зі сторони батьків, їх халатним ставленням до виконання своїх обов'язків, що призводить до зниження батьківського авторитету; наявністю судимості у батьків; випадками жорстокості та насильства в сім'ї, неадекватними вимоги до дитини; наявністю в найближчому оточенні осіб зі сформованою делінквентною спрямованістю та поведінкою.

4. На основі емпіричного вивчення неповнолітніх правопорушників було обґрунтовано та побудовано модель їх ресоціалізації в умовах закладу загальної середньої освіти. Розроблена модель охоплює різноманітні аспекти взаємодії соціального педагога з важковиховуваними, асоціальними учнями, з уточненням змісту профілактично-реабілітаційної роботи, переліком служб та фахівців, що залучаються до процесу ресоціалізації, ключових задач та етапів даного процесу. Зокрема, в моделі передбачено тісну взаємодію соціального педагога з правоохоронними органами, медичними установами, батьками або іншими законними представниками дитини, адміністрацією закладу освіти. Передбачено також координовану участь референтних для підлітка осіб з

метою покращення їх взаємостосунків та подолання соціальної відчуженості. блоки моделі ресоціалізації спрямовані на вирішення таких ключових завдань як формування позитивних цінностей та просоціальних рис характеру підлітків, усунення нераціональних, дезадаптивних, асоціальних когніцій та загальний розвиток їх мисленнєвої сфери, підвищення освітнього рівня, сприяння появі позитивного соціального оточення, сприяння накопиченню досвіду соціально корисних вчинків.

5. Керуючись результатами експериментального дослідження було запропоновано ряд рекомендацій для фахівців, що здійснюють соціально-педагогічний супровід в закладі загальної середньої освіти (заступники директора з виховної роботи, соціальні педагоги), спрямовані на оптимізацію процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Перелік рекомендацій включає дві частини: 1) базові теоретичні рекомендації, що включають керівництво по реалізації педагогічних принципів роботи з асоціальними підлітками (наприклад, увага до особистості неповнолітнього правопорушника, використання виховного потенціалу ради школи та піклувальної ради, перехід до стосунків співпраці та взаємної довіри як вираження принципу гуманізму, активне залучення підлітків до трудової діяльності, демонстрація власного прикладу); 2) практичні рекомендації, що в свою чергу включають конкретні види діяльності окремо з сім'ями неповнолітніх правопорушників (наприклад, систематичні обстеження житлово-побутових умов для оцінки потреб та соціальної ситуації розвитку дитини, контроль за організацією режиму дня дитини, організація корисної позаурочної діяльності у колі сім'ї тощо) та окремо з учнями (наприклад, залучення дітей даної категорії до участі в гуртках, спортивних секціях, організація цікавої сумісної діяльності з метою формування трудових навичок, організація різних видів соціально значущої діяльності учнів тощо)

Проведена в ході магістерського дослідження робота дозволила переконатись у достовірності гіпотези. Можна впевнено стверджувати, що результативність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми

правопорушниками передбачає реалізацію моделі їх ресоціалізації, у відповідності до якої здійснюється попередня оцінка наявного рівня соціальної адаптації підлітків у різних сферах життя та їх специфічних потреб, передбачається тісна взаємодія різнопрофільних спеціалістів, робиться акцент на сприянні появі позитивного соціального оточення та досвіду корисних соціальних вчинків, формуванні в зазначеній категорії підлітків позитивних цінностей, реалістичної оцінки своєї життєвої ситуації, потреби самовдосконалення, формування відчуття перспективи та оптимістичного сприйняття свого майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авельцева Т. П., Бондаренко З. П., Лютий В. П. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: методичний посібник з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених. Київ : Науковий світ, 2006. 277 с.
2. Алексєєва В. І., Костриця Л. Д. Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю. Київ : Шкільний світ, 2009. 120 с.
3. Аршава І. Ф. Психологія важковиховуваних дітей : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. 56 с.
4. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2011. 22 с.
5. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург : Евразия, 2000. 320 с.
6. Безпалько О. В. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Логос, 2003. 134 с.
8. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
9. Березовська Л. І Педагогічні погляди на проблему важковиховуваності у зарубіжній та вітчизняній науці. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. Вип.16. С. 167-173.
10. Беца О. В., Кривуша В. І., Синьов В. М. Пенітенціарна педагогіка : навчальний посібник. Київ : РВВ КІВС при УАВС, 1996. 240 с.

11. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу. Інноваційний проект. Київ : НДУ, 2014. 56 с.
12. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості : навч. посібник. Київ : Знання, 1994. 147 с.
13. Братусь Б. С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 1988. 301 с.
14. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи. Москва : Просвещение, 1988. 207 с.
15. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
16. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
17. Ворона О. І. Прояви девіантної поведінки у школярів та методи її корекції. *Таврійський вісник освіти*. 2009. № 4. С. 205-210.
18. Галагузова М. А. Проблемы социальной изоляции детей. *Вопросы психологии*. 1996. №3. С. 101-116.
19. Галузяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна діагностика: курс лекцій. Вінниця : Нілан ЛТД, 2015. 164 с.
20. Галян О. І., Галян І. М. Експериментальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 400 с.
21. Голіна В. В. Кримінально-виконавче право України. Харків : Право, 2011. 328 с.
22. Гунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 269 с.
23. Давиденко О. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. *Соціальний педагог*. 2010. № 3. С. 45-51.
24. Діагностика та корекція соціальної дезадаптації підлітків / за ред. С. А. Белічевої. Київ : Генеза, 2000. 287 с.
25. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Універсум, 2013. 536 с.
26. Єжова О. О. Формування превентивного виховного середовища

- загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.
27. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. Київ : Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», 2002. 318 с.
28. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навчально-методичний комплекс / за заг. ред. І. Зверєвої, Ж. Петровича. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
29. Казачінер О. С. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. *Виховна робота в школі*. 2008. № 8. С. 6-14.
30. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
31. Караман О. Л. Методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Вісник Черкаського університету. Наукові записки*. Серія «Педагогіка». 2011. № 203. Частина 1. С. 90-103.
32. Караман О. Л. Технологія соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарному закладі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 4. С. 20-25.
33. Караман О. Л., Краснова Н. П., Харченко С. Я. Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.
34. Кияниця З. П., Петрович Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : Обнова Компані, 2017. 256 с.
35. Козлов А. А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы : сборник научных очерков. Москва : Флинта, 1998. 224 с.
36. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
37. Конституція України в редакції від 01.01.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Кривуша В. І. Особливості ресоціалізації неповнолітніх злочинців. Київ :

- «МП Леся», 2000. 140 с.
38. Кривуша В. І., Синьов В. М. Вплив творчої спадщини А. Макаренка на розвиток вітчизняної та світової пенітенціарної педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 1. С.128-132.
39. Кримінальний кодекс України в останній редакції від 16.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
40. Кушнар'єв С. В. Методи психолого-педагогічного впливу на неповнолітніх правопорушників. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. №2. 2011. С. 85-90.
41. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.
42. Лютий В. П. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у громаді за методом сімейних групових нарад. *Проблеми педагогічних технологій*. Вип. 3-4. 2004. С. 96-102.
43. Лютий В. П. Роль шкільної психологічної служби в процесі соціальної реабілітації неповнолітніх засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.* Київ : КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2009. № 11. С. 161-165.
44. Лютий В. П. Теоретичні підходи до проблеми попередження проти-правної поведінки у підлітковому віці. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та української молоді: зб. наук. пр.* Вип. 13. Кн. 2. 2009. С. 13-22.
45. Лютий В. П. Чинники соціальної дезадаптації неповнолітніх засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2008. № 3. С. 51-56.
46. Макаренко А. С. Воспитание гражданина. Москва : Просвещение, 1988. 304 с.
47. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
48. Мацкевіч Ю. Р., Зубцова Ю. Є., Заверико Н. В. Вимоги до написання курсових

- та кваліфікаційних робіт : методичні рекомендації для здобувачів ступенів вищої освіти бакалавра і магістра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 106 с.
49. Мінц М. О. Соціологія девіантної поведінки : навчальний посібник. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.
50. Мудрик А. В. Социализация и «Смутное время». Москва : «Знание», 1991. 80 с.
51. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
52. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навчально-методичний посібник. Київ : Ніка-Центр, 1996. 352 с.
53. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навчальний посібник / Замула С. Ю. та ін. Біла Церква : [б/в], 2003. 101 с.
54. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. Київ : «Кожній дитині», 2010. Част. II. 286 с.
55. Пайзулаева Б. А. Ресоциализация несовершеннолетних осужденных в пенитенциарных учреждениях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дагестанский государственный педагогический университет. Махачкала, 2011. 148 с.
56. Парфанович І. І. Соціально-педагогічна діяльність у структурі системи ранньої профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку. *Зб. наук. праць. Пед. науки*. 2011. Вип. 58. Ч.2. С. 421-427.
57. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов та ін. Київ : МП «Леся», 1997. 272 с.
58. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. №866. Дата оновлення : 14.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>
59. Піча В. М. Соціологія. Київ : Каравела, 2000. 202 с.

60. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження Кабінету Міністрів України №526-р від 09.08.2017 р. Дата оновлення : 26.09.2020 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
61. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII. Дата оновлення : 24.06.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
62. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. Дата оновлення : 03.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
63. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. №5. Дата оновлення : 16.04.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 №172/5/10. Дата оновлення : 14.08.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
64. Проект «Від мрії до дії». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 3. С. 15.
65. Реабілітаційні програми для малолітніх правопорушників : науково-методичний посібник. Чернігів : ЧЦССМ, 2002. 196 с.
66. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : «Питер», 2002. 720 с.
67. Сидоренко Ю. А. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика*. 2003. № 2. С 99-103.
68. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора, В. Ю. Євко. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 512 с.
69. Сімейний кодекс України №2947-III від 10.01.2002 р. Дата оновлення : 03.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2947-14>

70. Сімейноорієнтована соціальна робота : практичні аспекти. Конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. Київ : Молодь, 2010. 128 с.
71. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ : ДЦССМ, 2000. 260 с.
72. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення / за заг. ред. О. В. Беци. Київ : «Сфера», 2003. 114 с.
73. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
74. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
75. Соціальна робота в Україні: теорія і практика / Бех В. П., Капська А. Й., Пінчук І. М., Толстоухова С. В., Шум І. О. та ін. Київ : Видавництво «Прапор», 2007. 158 с.
76. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / за ред. В. М. Синьова. Київ : Державний центр соціальних служб для молоді, Державний департамент України з питань виконання покарань, 2003. 222 с.
77. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: Методичний посібник з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / за науковою ред. І.Д.Зверєвої. Київ : Наук. світ, 2006. 277 с.
78. Соціальні служби – родині : розвиток нових підходів в Україні / за ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ : Дата Банк Україна, 2006. 128 с.
79. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. 360 с.
80. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді / С. В. Толстоухова та ін. Київ : ДЦССМ, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
81. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах

соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія.
Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2011. 488 с.

82. Цивільний кодекс України №435-IV від 16.01.2003 р. Дата оновлення : 16.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>
83. Hawley J., Murphy I., Souto-Otero M. Prison education and training in Europe current state-ofplay and challenges. May, 2013. : website. URL : http://www.antonioacasella.eu/nume/Hawley_UE_education_may13.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика визначення стилю мислення А. Харрісона та Р. Бремсона

Інструкція: «Оберіть, будь ласка, у кожному запитанні той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашим властивостям, притаманній Вам манері поведінки й вирішення проблем».

А. Коли я працюю у групі, для мене найважливіше...

1. Зрозуміти цілі та мотиви поведінки учасників групи.
2. Зрозуміти цілі та значення роботи, що виконується.
3. Спланувати наші дії для досягнення поставленої мети.
4. Зрозуміти, який зиск можна отримати від цієї роботи.
5. Швидше досягти конкретних результатів.

Б. Для мене графіки, схеми, креслення у книгах та статтях, як правило,...

1. Корисніші за текст, якщо вони точні.
2. Корисні, якщо вони ясно відображають важливі факти.
3. Корисні, якщо вони підкріплюються та пояснюються текстом.
4. Корисні, коли вони дають поштовх до роздумів над текстом.
5. Не корисніші, ніж інші матеріали.

В. Коли на дозвіллі я читаю журнальну чи газетну статтю, вона буде, найімовірніше...

1. Про те, як комусь вдалося розв'язати особисту або суспільну проблему.
2. Присвячена дискусійному політичному або соціальному питанню.
3. Повідомленням про наукове чи історичне дослідження.
4. Про цікаву, популярну людину чи подію.
5. Точним, документальним повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.

Г. Коли переді мною стоїть практичне завдання, перше, що я хочу знати, це...

1. Який найкращий метод для розв'язання цього завдання.
2. Кому й коли потрібно, щоб завдання було розв'язане.
3. Чому це завдання потрібно розв'язувати.
4. Як впливатиме розв'язання цього завдання на інші завдання, які доводиться вирішувати.
5. Яка безпосередня, негайна вигода від розв'язання завдання.

Г. Найкраща форма іспиту, як на мене, це — ...

1. Перелік конкретних, практичних запитань із предмета.
2. Вільна дискусія серед тих, хто складає іспит.
3. Усний виклад знань.
4. Повідомлення у довільній формі: як я використав те, чого навчився.
5. Письмовий звіт, що охоплює історію питання, теорію і метод.

Д. Люди, чиї якості я найбільше поважаю, це — ...

1. Видатні філософи й учені.
2. Письменники та вчителі.
3. Лідери ділових і політичних кіл.
4. Економісти та інженери.
5. Телеведучі й журналісти.

Е. Коли я читаю книжку, я роблю це, як правило, тому що...

1. Відчуваю потребу в удосконаленні своїх професійних знань.
2. Людина, яку я поважаю, порадила мені прочитати цю книгу.
3. Хочу збагатити свою загальну ерудицію.
4. Хочу вийти за межі своєї діяльності.
5. Хочу дізнатися більше про певний предмет, явище.

Є. Коли я вперше розпочинаю якусь справу, я...

1. Визначаю для себе рівень якості, до якого я маю прагнути,
2. Шукаю шляхи та засоби виконати її швидше та з найменшими витратами.
3. Обмірковую альтернативні засоби виконання цієї справи.
4. Намагаюся дізнатися, як інші виконували подібні справи.
5. Намагаюся знайти найкращий спосіб виконання справи.

Ключ:

Синтетичний стиль: Б4, В2, Г4, Д2, Е1, Ж4,33

Ідеалістичний стиль: А2, Б3, В1, Г3, Д3, Е2, Ж3, 31

Прагматичний стиль: А4, Б5, В4, Г5, Д4, Е3, Ж5, 32

Аналітичний стиль: А3, Б1, В3, П, Д5, Е4, Ж1, 35

Реалістичний стиль: А5, Б2, В5, Г2, Д1, Е5, Ж2, 34.

Обробка результатів:

Підрахуйте кількість балів за кожною шкалою. Домінуючим для Вас є той стиль, який набрав найбільшу кількість балів. Найменш властивий Вам стиль, який знаходиться на останньому місці за кількістю балів.

Додаток Б

Методика виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка (Н. В. Перешейна, М. М. Заостровцева)

Вчителю, класному керівнику пропонується заповнити таблицю «Основні причини відхилень у поведінці та розвитку», де перераховані можливі причини, що формують педагогічну занедбаність школяра. Респондент, що заповнює таблицю-анкету, фіксує встановлені причини; якщо вони не відображені в таблиці, то § заносяться в розділ «Інші причини». Основні причини відхилень у поведінці та розвитку

Вплив сім'ї	Так	Ні
<i>Причини</i>		
Батьки схильні до алкоголю		
Халатне ставлення до виховання дітей		
Хвороблива моральна обстановка в родині		
Повна неслухняність дітей батькам		
Судимість батьків		
Культ фізичної сили в родині		
Алкоголізм		
Культ грошей, кар'єризм, чванство, панство в родині		
Культ дитини в родині: вседозволеність, відсутність покарань, задоволення всіх запитів		
Дріб'язкова опіка		
Непосильні вимоги		
Фізичні покарання, насильство, недовіра		
Придушення всякого роду активності		
Відсутність постійного трудового доручення		
Несформованість навичок самообслуговування		
Відсутність участі в колективній праці родини		
Незнання бюджету родини, її прибутків		
Відсутність спільного читання книг і їх обговорення		
Відсутність дружби між дітьми і батьками		
Відсутність колективних походів до кіно і театрів, на		

Вплив сім'ї	Так	Ні
природу		
Відсутність почуття відповідальності перед родиною		
Інші причини (дописати)		
Вплив середовища		
<i>Причини</i>		
Дружба з представниками угрупувань з негативною суспільною спрямованістю		
Вплив дорослих з антисоціальними схильностями		
Безконтрольний недозований перегляд фільмів		
Часте відвідування дискотеки, відеосалонів, перегляд фільмів жахів, жорстокості, насильства, еротики		
Надмірне захоплення детективною літературою		
Інші причини (дописати)		
Прогалини у виховній роботі школи		
<i>Причини</i>		
Відсутність систематичного зв'язку з родиною		
Незнання індивідуальних і вікових особливостей підлітка		
Неврахування у вихованні ступеня педагогічної занедбаності учня		
Незнання потенційних можливостей школяра		
Неправильна побудова стосунків учня і колективу		
Відсутність довірливих відносин педагогів з учнем		
Недоліки індивідуальної роботи з підлітком		
Невміння організувати успішне навчання і суспільно-трудова діяльність школяра		
Відсутність індивідуальної роботи щодо пробудження в учня пізнавального інтересу в навчанні		
Погано організована робота з ліквідації прогалин у знаннях школяра		
Інші причини (дописати)		
Прогалини в роботі громадськості		
<i>Причини</i>		
Формалізм у роботі рад сприяння родині і школі		
Домінування вербальних форм впливу		
Відсутність належної матеріальної бази в клубах за місцем проживання		
Відсутність кваліфікованих кадрів у клубах за місцем		

Вплив сім'ї	Так	Ні
проживання		
Відсутність системи в роботі суспільних виховних установ		
Відсутність форм роботи щодо залучення педагогічно запускених школярів до спортивних клубів, секцій		
Епізодичність у роботі громадських діячів		
Відсутність цікавих справ, здатних захопити підлітка		
Домінування каральної функції інспекції і комісій у справах дітей		
Перевага контролюючої форми роботи на шкоду виховній в інспекціях у справах неповнолітніх		
Інші причини (дописати)		

Аналіз всього матеріалу дасть можливість зробити висновки про причини педагогічної занедбаності даного підлітка.

Результати обстеження особистості важкого підлітка заносяться в Карту обстеження. У ній представлено декілька розділів: загальні відомості, сімейне виховання, навчання, дисципліна, суспільно-трудова діяльність, оцінне ставлення до колективу, асоціальні відхилення, причини відхилень, властивості особистості, висновок, педагогічні рекомендації.

Додаток В

Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел)

Девіація – відхилення від деякої норми. Термін використовується для позначення відхилень в поведінці, у відносинах та статистиці. В поведінці це звичайно відноситься до порушень або клінічних синдромів. В дослідженнях відносин відноситься взагалі до моделей зміни відносин. В статистиці цей термін позначає ступінь, в якому значення відрізняється від деякої зміни центральної тенденції, звичайно середнього статистичного.

Призначення

Пропонована методика діагностики схильності до девіантної поведінки (СДП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм девіантної поведінки.

Методика передбачає врахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних.

Шкали опитувальника діляться на змістовні та службову. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особових установок, що стоять за цими поведінковими проявами.

Службова шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного давати про себе соціально-схвалювану інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції результатів за змістовними шкалами залежно від вираженості установки випробовуваного на соціально-бажані відповіді.

Таким чином, методика включає два варіанти, що містять наступні

набори шкал.

Інструкція

Перед вами є низка тверджень. Вони торкаються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть, чи правильне дане твердження щодо Вас. Якщо правильне, то на бланку відповідей поряд із номером, відповідним твердженню, в квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку. Якщо воно неправильне, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні». Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, яка все-таки більше відповідає вашій думці. Потім таким же чином відповідайте на всі пункти опитувальника. Якщо помилитеся, то закреслюйте помилкову відповідь і поставте ту, яку вважаєте потрібною. Пам'ятайте, що ви виказуєте власну думку про себе зараз. Тут не може бути «поганих» або «добрих», «правильних» або «неправильних» відповідей. Дуже довго не обдумуйте відповіді, важлива ваша перша реакція на зміст тверджень. Віднесіться до роботи уважно і серйозно. Недбалість, а також прагнення «поліпшити» або «погіршити» відповіді приводять до недостовірних результатів. У разі труднощів ще раз прочитайте цю інструкцію або зверніться до того, хто проводить тестування. Не робіть ніяких поміток у тексті опитувальника.

Опитувальник

Чоловічий варіант

1. Я надаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим сином» і нічого не може добитися в житті.
6. Я б взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.

8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботи, пов'язаної зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливаючі на психіку речовини – це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при по купці автомобіля мені доведеться обирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні

речовини.

32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.

33. Буває, що мені так і хочеться вилятися.

34. Мають рацію люди, які в житті слідують прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».

35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.

36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.

37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то б обов'язково брав в них участь.

38. Буває, що іноді я говорю неправду.

39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.

41. Якби я народився в давні часи, то став би благородним розбійником.

42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.

43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.

44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.

45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань – це нормально.

47. Іноді я сумую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то я готовий висловити йому все, що я про неї думаю.

50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.

52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.

53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від

переслідування.

54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.
63. Бувало, що в мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли в мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу згадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразів – це

нормально.

78. Я часто не можу стримати свої почуття.

79. Бувало, що я запізнювався на уроки.

80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.

81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.

82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.

83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.

84. Я часто здійснюю вчинки під впливом хвилинного настрою.

85. Мені здається, що я не здатний ударити людину.

86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.

87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.

88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.

89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.

90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому проявити себе.

91. Я б спробував якісь пригнічуючі речовини, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.

92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.

93. Будь-який бруд мене лякає або викликає сильну відразу.

94. Коли я злюся, то мені хочеться когось вдарити.

95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.

96. Я б міг на спір залізи на високу фабричну трубу.

97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.

98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Жіночий варіант

1. Я прагну в одязі слідувати найсучаснішій моді чи навіть випереджати її.

2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинна зробити сьогодні.

3. Якби була така можливість, то я б із задоволенням пішла служити в армію.

4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Щоб домогтися свого, дівчина іноді може і побитися.
6. Я б взялася за небезпечну для здоров'я роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Я іноді люблю попліткувати.
9. Мені подобаються професії, пов'язані з ризиком для життя.
10. Мені подобається, коли мій одяг і зовнішній вигляд дратують людей старшого покоління.
11. Тільки дурні й боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я воліла б роботи, пов'язаної зі змінами та подорожами, навіть якщо вона небезпечна для життя.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі речовини, які впливають на психіку – це нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся нікого не ляяти.
16. Я із задоволенням дивлюся бойовики.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинна помститися.
18. Людина повинна мати право випивати, скільки вона хоче і де хоче.
19. Якщо моя подруга спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені часто буває важко зробити роботу до точно визначеного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо чогось сильно хочеш.
23. Бувало, що я не слухалася батьків.
24. В автомобілі я більше ціную безпеку, ніж швидкість.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися карате або схожим видом спорту.
26. Мені б сподобалася робота офіціантки в ресторані.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.

28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди оплачую проїзд у громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідують приказці: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляла в неприємну історію після вживання спиртних напоїв.
36. Я часто не можу змусити себе продовжувати будь-яке заняття після образливої невдачі.
37. Багато заборон у сфері сексу старомодні і їх можна відкинути.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народилася в стародавні часи, то стала б благородною розбійницею.
42. Домагатися перемоги в суперечці потрібно за всіляку ціну.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випила.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо у фільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Буває я сумую на уроках.
47. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
48. Якщо людина дратує мене, то я готова висловити їй все, що про неї думаю.
49. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
50. Мені б сподобалася професія дресирувальниці хижих звірів.

51. Мені подобається відчувати швидкість при швидкій їзді на автомобілі і мотоциклі.
52. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
53. Буває, що я з цікавістю слухаю непристойний, але смішний анекдот.
54. Мені подобається іноді бентежити і ставити в незручне становище оточуючих.
55. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
56. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
57. Мені більше подобається читати про криваві злочини або про катастрофи.
58. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
59. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
60. Я вважаю цілком нормальним, якщо дівчина курить.
61. Мені подобається стан, які наступає, коли вип'єш в міру і в хорошій компанії.
62. Бувало, що в мене виникало бажання випити, хоча я розуміла, що зараз не час і не місце.
63. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
64. Деякі люди побоюються мене.
65. Я б хотіла бути присутньою при страті злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
66. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
67. Якби могла, то із задоволенням взяла участь би в автомобільних гонках.
68. Коли в мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
69. Іноді у мене буває такий настрій, що я готова першим почати бійку.
70. Я можу згадати випадки, коли я настільки розізлилася, що хапала першу – ліпшу під руку річ і ламала її.
71. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
72. Мені б хотілося з цікавості стрибнути з парашутом.
73. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшують.

74. Щасливі ті, хто помирають молодими.
75. Я отримую задоволення, коли трохи ризикую.
76. Коли людина в запалі суперечки вдається до лайок – це припустимо.
77. Я часто не можу стримати свої почуття.
78. Бувало, що я спізнювалася на уроки.
79. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
80. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
81. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
82. Іноді траплялося, що я не виконувала шкільне домашнє завдання.
83. Я часто здійснюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
84. Бувають випадки, коли я можу вдарити людину.
85. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
86. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
87. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
88. Іноді я буваю так роздратована, що голосно кричу.
89. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому проявити себе.
90. Я б спробувала якесь пригнічуючу речовину, якби твердо знала, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
91. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
92. Будь-який бруд мене лякає або викликає сильну відразу.
93. Коли я злюся, то мені хочеться голосно вилаяти винуватця моїх неприємностей.
94. Я думаю, що люди повинні відмовитися від усякого вживання спиртних напоїв.
95. Я б із задоволенням покотилася б на гірських лижах з крутого схилу.
96. Іноді, якщо хтось завдає мені болю, то це буває навіть приємно.
97. Я б із задоволенням займалася в басейні стрибками з вишки.
98. Мені іноді не хочеться жити.

99. Щоб домогтися успіху в житті, дівчина повинна бути сильною і вміти постояти за себе.
100. По-справжньому поважають тільки тих людей, хто викликає в оточуючих страх.
101. Я люблю дивитися виступи боксерів.
102. Я можу вдарити людину, якщо вирішу, що вона серйозно образила мене.
103. Я вважаю, що поступитися в суперечці – це означає показати свою слабкість.
104. Мені подобається готувати, займатися домашнім господарством.
105. Якби я могла прожити життя заново, то я б хотіла стати чоловіком, а не жінкою.
106. У дитинстві мені хотілося стати актрисою чи співачкою.
107. У дитинстві я була завжди байдужа до гри в ляльки. Обробка та інтерпретація результатів тесту

Ключ до тесту

Чоловічий варіант

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 6 (ні), 13 (так), 21 (ні), 23 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 47 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).
2. Шкала схильності до подолання норм і правил: 1 (ні), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (ні), 59 (так), 61 (ні), 80 (так), 86 (ні), 88 (так), 91 (так), 93 (ні).
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).
4. Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 16 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 37 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (ні), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так).
5. Шкала схильності до агресії та насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17

(так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (ні), 77 (так), 82 (ні), 89 (так), 94 (так), 97 (так).

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 89 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки: 18 (так), 26 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (ні), 61 (ні), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 86 (ні), 91 (так), 94 (так).

Жіночий варіант

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 8 (ні), 13 (так), 21 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).

2. Шкала схильності до подолання норм і правил: 1 (так), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (так), 59 (так), 61 (так), 80 (так), 86 (ні), 91 (так), 93 (ні).

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).

4. Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 75 (так), 76 (так), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так), 99 (так).

5. Шкала схильності до агресії та насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 25 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 71 (так), 77 (так), 82 (так), 85 (так), 89 (так), 94 (так), 101 (так), 102 (так), 103 (так), 104 (так).

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 89 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки: 1 (так), 3 (так), 7 (так), 11 (так), 25 (так), 28 (так), 31 (так), 35 (так), 43 (так), 48 (так), 53 (так), 58 (так), 61 (так), 63 (так), 64 (так), 66 (так), 79 (так), 93 (ні), 98 (так), 99 (так), 102 (так).

8. Шкала прийняття жіночої соціальної ролі: 3 (ні), 5 (ні), 9 (ні), 16 (ні), 18 (ні), 25 (ні), 41 (ні), 45 (ні), 51 (ні), 58 (ні), 61 (ні), 68 (ні), 73 (ні), 85 (ні), 93 (так), 95 (так), 96 (ні), 105 (так), 106 (ні), 107 (так).

Обробка результатів тесту

Перший варіант обробки результатів тесту

Увага: з другим варіантом обробки результатів існують деякі неточності, тому рекомендуємо використовувати саме цей варіант. Кожній відповіді відповідно до ключа присвоюється 1 бал. Далі за кожною шкалою підраховується сумарний бал, який порівнюється з тестовими нормами. При відхиленні індивідуальних результатів досліджуваного від середнього сумарного балу за шкалою більше ніж на 1S, вимірювану психологічну характеристику можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал досліджуваного менше від середнього на 1S, то вимірювана властивість оцінюється як мало виражена. Крім того, якщо відома приналежність досліджуваного до «делінквентної» популяції, то його індивідуальні результати доцільно порівнювати з тестовими нормами, які розраховані для «делінквентної» підвибірки.

Тестові норми методики СВП

Шкали	«Нормальна» вибірка		«Деліквентна» вибірка	
	M	S	M	S
1	2,27	2,06	2,49	2,13
2	7,73	2,88	10,27	2,42

Шкали	«Нормальна» вибірка		«Деліквентна» вибірка	
	3	9,23	4,59	15,97
4	10,36	3,41	10,98	2,76
5	12,47	4,23	14,64	3,94
6	8,04	3,29	9,37	3,01
7	7,17	4,05	14,38	3,22

Другий варіант обробки результатів тесту

Кожній відповіді при відповідності з ключем присвоюється один бал. Далі за кожною шкалою підраховується первинний сумарний бал, який потім при необхідності піддається корекції у зв'язку з дією чинника соціальної бажаності відповідно до процедури, описаної вище. Потім проводиться переклад «сирих» балів в стандартні Т-бали. У тому випадку, якщо у користувача є набрані ним спеціалізовані тестові норми, то переклад в стандартні Т-бали здійснюється за формулою

$$T=10 * (X_i - M) / (S + 50), \text{ де}$$

- X_i – первинний («сирий») бал за шкалою;
- M – середнє значення первинного сумарного балу за шкалою у вибірці стандартизації;
- S – стандартне відхилення значень первинних балів у вибірці стандартизації.

Варіанти коефіцієнтів корекції в залежності від значень «сирого» бала за шкалою № 1

Чоловічий варіант методики

У разі, якщо первинний бал за шкалою № 1 менше або дорівнює 6 балам для «звичайних» піддослідних, то коефіцієнт корекції становить:

- Для шкали № 2 = 0,3
- Для шкали № 3 = 0,3

- Для шкали № 4 = 0,2
- Для шкали № 5 = 0,2
- Для шкали № 6 = 0,3
- Для шкали № 7 = 0,2

У разі, якщо первинний бал за шкалою № 1 менше або дорівнює 6 балам для «деліквентною» піддослідних, то коефіцієнт корекції становить:

- Для шкали № 2 = 0,3
- Для шкали № 3 = 0,5
- Для шкали № 4 = 0,3
- Для шкали № 5 = 0,2
- Для шкали № 6 = 0,3
- Для шкали № 7 = 0,5

У разі, якщо первинний бал за шкалою № 1 більше 6 балів як для «звичайних», так і для «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції становить:

- Для шкали № 2 = 0,7
- Для шкали № 3 = 0,6
- Для шкали № 4 = 0,4
- Для шкали № 5 = 0,5
- Для шкали № 6 = 0,3
- Для шкали № 7 = 0,5

Жіночий варіант методики

У випадку, якщо випробувані відносяться до підвибірки «звичайних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції становить

- Для шкали № 2 = 0,4
- Для шкали № 3 = 0,4
- Для шкали № 4 = 0,2
- Для шкали № 5 = 0,3
- Для шкали № 6 = 0,5
- Для шкали № 7 = 0,4

У випадку, якщо випробувані завідомо відносяться до підвибірки «деліквентних» дочліджуваних, то коефіцієнт корекції становить:

- Для шкали № 2 = 0,4
- Для шкали № 3 = 0,4
- Для шкали № 4 = 0,3
- Для шкали № 5 = 0,4
- Для шкали № 6 = 0,5
- Для шкали № 7 = 0,5

Таблиця норм при переведенні «сирих балів» в Т-бали

«Сирій бал»	Т-бали						
	Шкали						
	1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7	8
0	35		26				30
1	44	27	28	24	24	26	32
2	-50	31	30	26	27	30	34
3	55	34	33	29	29	33	37
4	58	37	35	32	31	37	39
5	62	40	37	35	34	40	41
1	2	3	4	5	6	7	8
6	65	43	39	37	36	44	43
7	67	46	42	40	39	48	46
8	70	50	44	43	41	51	48
9	74	53	46	45	43	55	50
10	85	56	48	48	46	58	53
11	89	59	50	51	48	62	55
12		63	53	54	51	65	57
13		66	55	56	53	69	59
14		69	57	59	55	73	62
15		72	59	62	58	77	64
16		75	62	64	60	81	66
17		78	64	67	62	85	68
18		81	66	70	65		71
19		84	68	72	67		73
20		87	70	75	70		75
21		90	72	78	72		77
22			74	81	74		79
23			76	84	77		81
24			78	87	79		83
25			80	90	81		85
26			82		83		87
27			84		85		
28					87		
29					89		

Опис шкал та їх інтерпретація

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала) Дана шкала

призначена для вимірювання готовності досліджуваного представляти себе в найбільш сприятливому світлі з точки зору соціальної бажаності. Показники від 50 до 60 Т-балів свідчать про помірну тенденцію давати при заповненні опитувальника соціально-бажані відповіді. Показники понад 60 балів свідчать про тенденцію випробуваного демонструвати суворе дотримання навіть малозначних соціальних норм, умисному прагненні показати себе в кращому світлі, про настороженість стосовно ситуацій обстеження.

Результати, що знаходяться в діапазоні 70-89 балів говорять про високу настороженість випробуваного стосовно психодіагностичної ситуації і про сумнівну достовірність результатів за основними шкалами. Про сприйняття ситуації як експертної одночасно з помірно високими показниками за шкалою № 1 також свідчить їхнє різке зниження за основними діагностичними шкалами і підвищення за шкалою жіночої соціальної ролі.

Для чоловічій популяції перевищення сумарного первинного балу за шкалою соціальної бажаності значення 11 первинних балів свідчать про недостовірність результатів за основними шкалами.

Показники нижче 50 Т-балів говорять про те, що випробуваний не схильний приховувати власні норми і цінності, коригувати свої відповіді в напрямку соціальної бажаності.

Відзначено також, що молодші підлітки (14 років і молодше) не здатні тривалий час слідувати установці на соціально-бажані відповіді.

Одночасно високі показники за службовою шкалою і за основними шкалами (крім шкали 8) свідчать про сумнівну достовірність результатів, або про дисоціації у свідомості випробуваного відомих йому і реальних норм поведінки.

2. Шкала схильності до подолання норм і правил Дана шкала призначена для вимірювання схильності випробуваного до подолання будь-яких норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки.

Результати, що лежать в діапазоні 50-60 Т-балів, свідчать про вираженість

вищезгаданих тенденцій, про нонконформістські установки випробуваного, про його схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, про тенденції «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати.

Показники, що знаходяться в діапазоні 60-70 Т-балів, свідчать про надзвичайну вираженість нонконформістських тенденцій, прояв негативізму і змушують сумніватися в достовірності результатів тестування за даною шкалою.

Результати нижче 50 Т-балів за даною шкалою свідчать про конформні установки випробуваного, схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки. У деяких випадках за умови поєднання з досить високим інтелектуальним рівнем випробуваного й тенденції приховувати свої реальні норми і цінності такі оцінки можуть відбивати фальсифікацію результатів.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку.

Результати в діапазоні 50-70 Т-балів по даній шкалі свідчать про схильність випробуваного до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, про схильність до ілюзорнокомпенсаторного способу вирішення особистісних проблем. Крім того, ці результати свідчать про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності.

Показники понад 70 Т-балів свідчать про сумнівність результатів або про наявність вираженої психологічної потреби в адиктивних станах, що необхідно з'ясувати, використовуючи додаткові психодіагностичні засоби.

Показники нижче 50 Т-балів свідчать або про невиразність вищеперелічених тенденцій, або про хороший соціальний контроль поведінкових реакцій.

4. Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки. Об'єкт вимірювання вочевидь частково

перетинається з психологічними властивостями, вимірюваними шкалою № 3.

Результати, що знаходяться в діапазоні 50-70 Т-балів за шкалою № 4 свідчать про низьку цінність власного життя, схильність до ризику, виражену потребу в гострих відчуттях, про садомазохістські тенденції.

Результати понад 70 Т-балів свідчать про сумнівну достовірність результатів.

Показники нижче 50 Т-балів по даній шкалі свідчать про відсутність готовності до реалізації саморуйнівної поведінки, про відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутність схильності до реалізації комплексів провини в поведінкових реакціях.

5. Шкала схильності до агресії та насильства Дана шкала призначена для вимірювання готовності досліджуваного до реалізації агресивних тенденцій у поведінці.

Показники, що лежать в діапазоні 50-60 Т-балів, свідчать про наявність агресивних тенденцій у випробуваного. Показники, що знаходяться в діапазоні 60-70 Т-балів, свідчать про агресивну спрямованість особистості у стосунках з іншими людьми, про схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, про тенденції використовувати приниження партнера по спілкуванню як засіб стабілізації самооцінки, про наявність садистичних тенденцій.

Показники понад 70 Т-балів говорять про сумнівну достовірність результатів.

Показники, що лежать нижче 50 Т-балів, свідчать про невиразність агресивних тенденцій, про неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, про нетиповість агресії як способу виходу з фруструючої ситуації. Низькі показники за даною шкалою в поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності свідчать про високий рівень соціального контролю поведінкових реакцій.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій Дана шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного контролювати поведінкові прояви

емоційних реакцій (Увага! Ця шкала має зворотний характер).

Показники, що лежать в межах 60-70 Т-балів, свідчать про слабкість вольового контролю емоційної сфери, про небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Крім того, це свідчить про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо в поведінці, без затримки, про несформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів.

Показники нижче 50 Т-балів за даною шкалою свідчать про невиразність цих тенденцій, про жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових емоційних реакцій, чуттєвих потягів.

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки Назва шкали носить умовний характер, так як шкала сформована з тверджень, які диференціюють «звичайних» підлітків та осіб із зафіксованими правопорушеннями, що вступали в конфлікт із загальноприйнятим способом життя і правовими нормами.

На наш погляд, дана шкала вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації деліквентної поведінки. Висловлюючись метафорично, шкала виявляє «деліквентний потенціал», який лише за певних обставин може реалізуватися в житті підлітка.

Результати, що знаходяться в діапазоні 50-60 Т-балів, свідчать про наявність деліквентних тенденцій у випробуваного й про низький рівень соціального контролю.

Результати вище 60 Т-балів свідчать про високу готовність до реалізації деліквентної поведінки.

Результати нижче 50 Т-балів говорять про невиразність зазначених тенденцій, що в поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності може свідчити про високий рівень соціального контролю.

Необхідно також враховувати, що зміст та структура деліквентної поведінки у юнаків і дівчат істотно відрізняються і відповідно розрізняються пункти, що входять в шкалу деліквентності для жіночого та чоловічого видів методики.

Додаток Г

Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком)

Інструкція до тесту. Пропонуємо вам опис різних психічних станів. Якщо вам цей стан часто притаманний, поставте 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, поставте 1 бал, якщо зовсім не буває - 0 балів.

Тестовий матеріал

1. Не відчуваю в собі впевненості.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко засмучуюся.
5. Непокоюся про лише уявні неприємності.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю копатися в своїх недоліках.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я насилу переносю час очікування.
11. Нерідко мені здаються безвихідними положення, з яких все-таки можна знайти вихід.
12. Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом.
13. При великих неприємностях я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
14. Нещастя і невдачі нічому мене не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її безплідною.
16. Я нерідко відчуваю себе беззахисним.
17. Іноді в мене буває стан відчаю.
18. Я відчуваю розгубленість перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поводжуся по-дитячому, хочу, щоб пожаліли.
20. Вважаю недоліки свого характеру невинними.
21. Залишаю за собою останнє слово.
22. Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.
23. Мене легко розсердити.
24. Люблю робити зауваження іншим.
25. Хочу бути авторитетом для інших.
26. Не задовольняюсь малим, хочу найбільшого.
27. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
28. Волію краще керувати, ніж підкорятися.
29. У мене різка, грубувата жестикуляція.
30. Я мстивий.
31. Мені важко змінювати звички.
32. Нелегко переключати увагу.
33. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.

34. Мене важко переконати.
35. Нерідко у мене не виходить з голови думку, від якої слід було б звільнитися.
36. Нелегко зближуються з людьми.
37. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
38. Нерідко я проявляю впертість.
39. Неохоче йду на ризик.
40. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Обробка результатів тесту

Підрахуйте суму балів за кожну групу питань:

- I. Питання №1-10 - тривожність
- II. Питання №11-20 - фрустрація;
- III. Питання №21-30 - агресивність;
- IV. Питання №31-40 - ригідність.

Інтерпретація результатів тесту

I. Тривожність:

- 0-7 балів - тривожність відсутня;
- 8-14 балів - тривожність середня, допустимого рівня;
- 15-20 балів - висока тривожність.

II. Фрустрація:

- 0-7 балів - маєте високу самооцінку, стійкі до невдач, чи не боїтеся труднощів;
- 8-14 балів - середній рівень, фрустрація має місце;
- 15-20 балів - низька самооцінка, уникає труднощів, боїться невдач.

III. Агресивність:

- 0-7 балів - спокійний, витриманий;
- 8-14 балів - середній рівень агресивності;
- 15-20 балів - агресивний, не витриманий, є труднощі при спілкуванні і роботі з людьми.

IV. Ригідність:

- 0-7 балів - ригідності немає, легке переключення;
- 8-14 балів - середній рівень;
- 15-20 балів - сильно виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони розходяться, не відповідають реальній обстановці, життя.